

İmam Şafî: Hayatı, Eserleri, Hukukçu Kimliği ve Fıkıh Usulü

Mevlana İbrahim Asım BİLİR

GİRİŞ

İslam dünyası, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, kısa zamanda fırkalara bölünmüş, siyasi ayrılıklar İslam tarihine şekil vermiştir. Ancak buna rağmen, Batı'da birlik zamanında dahi görülemeyecek derece ve hızda gelişmeler yaşanmıştır. Hukuki akademiler kurulmuş, tedvin süreci başlamış ve hatta edebiyat gibi alanlarda yeni tarzlar meydana çıkmış ve bunlar sistemli hâle getirilmiştir.

Bu dönemin sonunda yaşayan İmam Şafî, kendinden önceki görüşleri incelemiş, bu görüşleri kendinde toplamış, İslam dünyasının yakaladığı gelişmeyi çok iyi takip etmiş ve her zaman bunun içinde olmuştur. İmam Şafî'ye "büyüklerin sonuncusu"¹ denmesi işte bu sebeptendir. O, kendisinden sonra gelecek müçtehitlere yol gösterici eserler ve sistemler ortaya koymuş, çeşitli görüşleri kendinde toplayarak sistemli bir düşünce ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Şafî'nin hayatını ve hayatı ile ilgili rivayetleri anlatacak, ardından Şafî doğmadan önceki ve doğduğu zamanki siyasi, hukuki ve sosyal hayatı kısaca inceleyeceğiz.

"Mezheb-i Kadîm" ve "Mezheb-i Cedîd" olmak üzere mezhebini ikiye ayıran İmam Şafî'nin bu düşüncesinin gelişimi ve döneminin etkili siyasi, hukuki tartışmaları konusundaki

konumu da çalışmamızın konusunu teşkil edecektir.

Görüşlerinden sonra Şafî'nin bu görüşlerini sistemleştirdiği eserleri incelenecektir. Son olarak da Şafî'nin usulünde öne çıkan ve onun en temel usul konularında ki görüşlerini ve sistemini izah etmeye çalışacağız.

HAYATI

a. Doğumu (ile İlgili Rivayetler) ve Nesebi

Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şafî, Hicri 150/Miladî 767² yılında doğdu. Bu tarih Hanefî fıkının kurucusu İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe'nin vefat ettiği tarihtir.³ Bazı yazarlar, bu benzerliğe önem atfetmişler ve Şafî'nin, Ebu Hanîfe'nin vefat ettiği gün doğduğunu rivayet ederek, yeryüzünün fıkıh imamlarından yoksun kalmadığını belirtmek istemişlerdir.

² İmam Şafî, *El-Umm: Şafî Fıkıhı Külliyyatı*, Çev.: Musa Özdemir, Buruc Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9; Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadî ve Fıkıhî Mezhepler Tarihi*, Çev.: Abdülkadir Şener vd., Hisar Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 525; Şamil Dağcı, "İmam Şafî'nin Hayatı ve Fıkıh Usulü İlimindeki Yeri", *Diyanet İlmî Dergî*, C. 32, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 72; Noel J. Coulson, "Muhammed b. İdrîs eş-Şafî", Çev.: Abdurrahman Haçkalı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, 1998, s. 485; Bilal Aybakan, "Şafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 38, 2010, s. 223.

³ Ebu Zehra, s. 525; Dağcı, s. 72.

¹ Muhammed Hamidullah, "Şafî'nin Hukuk İlimine Katkısı", Çev.: Menderes Gürkan, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2008, s. 200.

İdris eş-Şafii'nin doğum tarihi konusunda bir ittifak vardır ancak doğum yeri ile ilgili ihtilaf mevcuttur. Rivayetlere göre Şafii, Gazze, Askalan⁴ veya Yemen'de⁵ doğdu. Ebu Zehra'ya göre tarihçiler, bu üç rivayeti birleştirmek için Şafii'nin Yemen'de doğup, Gazze ve Askalan'da büyüdüğünü söylemişlerdir.⁶

Babasının Kureyş kabilesine mensup olduğu konusunda tarihçiler arasında ittifak edilmiştir. Soy, Hz. Peygamber'in dedesi olan Hâşim'in kardeşi Muttalib oğullarına dayanır.⁷ Muttalib, Abdimenaf'ın dört çocuğundan birisidir.⁸ Şafii'nin şeceresi, tarihçilerin çoğunluğuna göre, şu şekildedir: Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şafi' b. Sâib b. Ubeyd b. Abdiyezid b. Hâşim b. Muttalib b. Abdimenaf.⁹ Şafii, henüz beşikte iken babası vefat etmiştir.¹⁰

Şafii'nin annesi ise Yemen'in Ezd Kabilesi'ne mensuptur.¹¹

b. Mekke'ye Gelişi ve Çocukluğu

Doğum yeri tam olarak bilinemeyen Şafii'nin Mekke'ye geldiği konusunda ittifak var-

dır ancak bu konuda da ihtilaf, Şafii'nin kaç yaşında Mekke'ye geldiği hususundadır. Kimi yazarlara göre Şafii, iki yaşında, amcası tarafından Mekke'ye götürüldü. Bu görüşü savunanlardan birisi olan el-Askalanî, görüşünün dayanağını bizzat Şafii'den söz aktararak yapar. Askalanî'ye göre Şafii "Amcam, Mekke'den Askalan'a gelerek beni, iki yaşımdayken Mekke'ye götürdü." demiştir.¹² Bir diğer rivayet ise Şafii'nin annesi tarafından Mekke'ye getirildiği ve Hüzeyl kabilesine¹³ teslim edildiği yönündedir.¹⁴

Şafii'nin Mekke'ye gelişi tarihi ile ilgili bir diğer rivayet ise, onun on yaşında Mekke'ye geldiği yönündedir.¹⁵ Bu konuda, Hatîb Bağdadî *Târîhu Bağdâd*¹⁶ adlı eserinde Şafii'nin şöyle söylediğini rivayet eder: "Anam, huku-kumun zayi olmasından korktu ve bana 'aile-nin yanına gidip onlar gibi olman daha iyidir, çünkü ben nesebini kaybedersin diye korkuyorum' dedi ve yol hazırlığımı yaptı. Ben de Mekke'ye geldim. O zaman yaklaşık on yaşında idim."¹⁷

Şafii'nin doğumu ve Mekke'ye gelişi ile ilgili kesin olan bilgiler, babasını küçük yaşta kaybettiği, fakir bir hayat yaşadığı ve iyi bir eğitim gördüğüdür.¹⁸

İlim tahsiline küçük yaşta başlayan Şafii, Mekke'de¹⁹ (bir başka rivayete göre Gazze'de²⁰), Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti ve Mekke'nin büyük hadis üstatlarından hadis tahsil etmeye başladı. Bu konuda bizzat Şafii'nin şöyle dediği rivayet edilir: "(...) Hocam, ilimde ona tabi olmam hâlinde, maddi karşılık

⁴ Askalan (عسقلان), Gazze'ye yaklaşık 15 km (8,1 mil) uzaklıkta bulunan bir kasabadır. Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Fayda, "Askalan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 3, 1991, s. 487. Bu rivayeti bizzat Şafii'nin ağzından söyleyenler de bulunmaktadır. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî bunlardan birisidir. *Tevall et-Te'sis* eserinde Askalanî, Şafii'nin şöyle söylediğini rivayet eder: "Babam Gazze'de yaşıyordu. Arzu edilmeyen bazı olaylar meydana gelince Askalan'a göç etmek mecburiyetinde kaldı. Orada ikamet ederken ben doğdum." Aynı şekilde İbn Ebû Hatim, *Âdab eş-Şafii* adlı kitabında eş-Şafii'nin Askalan'da doğduğunu söylemiştir. (Şafii, s. 9)

⁵ Şafii'nin Yemen'de doğduğu ile ilgili rivayeti Hatîb Bağdadî, *Târîhu Bağdad* adlı eserinde bizzat Şafii'ye dayandırdığı bir senet ile söyler. Ona göre Şafii "Ben Yemen'de doğdum." diyerek doğum yerini söylemiştir. (Ebu Zehra, s. 527)

⁶ Ebu Zehra, s. 527.

⁷ Şafii, s. 9; Ebu Zehra, s. 526; Dağcı, s. 72.

⁸ "Abdimenaf'ın oğulları şunlardı: 1) Muttalib, 2) Hâşim, 3) Abduşems —bu Emevilerin dip dedesidir—, 4) Nevfel —bu da Cübeyr b. Mut'im'in dedesidir." (Ebu Zehra, s. 526)

⁹ Şafii, s. 9, 96; Ebu Zehra, s. 526.

¹⁰ Şafii, s. 9; Ebu Zehra, s. 527; Dağcı, s. 72.

¹¹ Ebu Zehra, s. 527; Dağcı, s. 72; Aybakan, s. 223.

¹² Şafii, s. 9.

¹³ Şairleriyle ünlü bir Arap kabilesi. Geniş bilgi için bkz.: Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 19, s. 70-72.

¹⁴ Dağcı, s. 72.

¹⁵ A.g.e., s. 72.

¹⁶ *Târîhu Bağdâd*, Hatîb el-Bağdâdî (v. 463 h.)'nin Bağdat tarihine ve Bağdatlı meşhur şahıslara dair eseri. Eser hakkında geniş bilgi için bkz.: Casim Avcı, "Târîhu Bağdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 40, s. 88-89.

¹⁷ Ebu Zehra, s. 527.

¹⁸ Dağcı, s. 73.

¹⁹ Şafii, s. 10.

²⁰ Ebu Zehra, s. 528.

beklemeden yardım edeceğini söyledi. Kur'an-ı Kerim'i hıfzettikten sonra mescitte âlimlerle oturmaya başladım. Âlimleri dinlerken hadisleri veya anlattıkları meseleleri ezberliyordum."²¹

Kur'an ve Hadis ilimlerinden başka Şafîî, Arapça ve edebiyata da ağırlık verdi. Arapçaya verdiği önem, onu çölde yaşayan ve dönemin en fasih Arapçasını konuşan Hüzeyl Kabilesi'nde yaşamaya itti.²² Şafîî, Hüzeyl'de Arapçasını geliştirdi ve edebiyatı, özellikle şiiri öğrendi. Şafîî bu meziyetini o kadar geliştirdi ki, Hüzeyl Kabilesi'nin şiirlerini Hüzeyl'lilerden daha iyi aktarır oldu. el-Asma'i "Hüzeyl Kabilesi'nin şiirlerini Muhammed b. İdris isimli bir Kureyş genci sayesinde düzelttim."²³ diyerek, Şafîî'nin edebiyatta ne kadar ileride olduğunu göstermiştir.

Hüzeyl kabilesinde aldığı edebiyat dersleri dışında Şafîî, Mekke'nin önemli hocalarından da ders aldı. Şafîî'nin ders aldığı bazı kişiler şunlardır: Fıkıh dalında dönemin şehir müftüsü Müslim b. Hâlid ez-Zencî (v.180 [h]/796 [m])²⁴, Hadis dalında Süfyan b. Uyeyne (v. 198 [h]/813 [m]) ve Davud b. Abdirrahman el-Attâr (v. 174 [h]/790 [m]).²⁵

c. Medine Yolculuğu ve İmam Malik'ten İlim Tahsili

Mekke'nin ileri gelen ulemasından dersler alan ve edebiyat alanında da ihtisas yapan Şafîî, kısa zamanda fetva verecek ve hadis rivayet edecek mertebeye erişti ve bu alandaki şöhreti Mekke sınırlarını dahi aştı.²⁶ Ünü şehirleri dolaşan Şafîî'nin kulağına, o dönem Medine'de bulunan ve Hicaz Fıkıh ekolünün mümessili kabul edilen İmam Malik b. Enes (93-179 [h]²⁷)'in ismi çalındı. Ticaret kervan-

ları aracılığıyla İmam Malik'i duyan Şafîî, derhâl Medine'ye gidip Malik'ten ilim tahsil etmek için hazırlıklara başladı.²⁸

Yaptığı hazırlıkların en önemlisi, Malik'in *el-Muvatta*²⁹ adlı eserini defalarca okuyup³⁰ ezberlemesiydi.³¹ *Muvatta*'yı okuduktan sonra Şafîî, Medine'ye gidip Malik'ten ilim tahsil etmeden önce, fikirleri hakkında da bilgi sahibi oldu.

Şafîî'nin Medine'ye seyahatinde hocası Zencî'nin ve Mekke valisinin büyük etkisi oldu.³² Medine yolculuğuna çıkmadan önce Şafîî, Mekke valisinden, Medine valisine yazılmış bir mektup aldı.³³ Medine'ye geldikten sonra, Mekke valisi tarafından yazılmış mektubu Medine valisine takdim etti ve vali aracılığı ile İmam Malik ile tanıştı. İmam Malik ile tanışmasından sonra Mekke'de okuduğu *el-Muvatta*'yı, bir de Malik'in himayesinde okudu. Şafîî, bir rivayete göre sekiz ay, bir başka rivayete göre ise Malik'in ölümüne kadar³⁴ onun himayesinde kalıp ilim tahsil etti.³⁵

O dönemde, birçok kişi Malik'ten ders almak için Medine'ye geliyordu. Bu kişilerden birisi de İmam Muhammed b. Hasan Eş-Şeybânî³⁶ idi. Şeybânî, meşhur Hanefî hukukçusu ve İmam Ebû Hanife'nin öğrencisidir. Kendisi, Malik'in yanında üç yıl kalmıştır. Ayrıca Şeybânî, *el-Muvatta*'nın mevcut nüshalarından birisinin ravisidir.³⁷ Şafîî, Malik'in himayesinde olan ve eğitim için gelen Ulemalar ile tanışma imkânı bulmuş, özellikle Şeybânî

²¹ Şafîî, s. 10.

²² Ebu Zehra, s. 528; Şafîî, s. 10.

²³ Ebu Zehra, s. 528.

²⁴ Tarihlerin yanında yer alan [h] ve [m] ifadeleri, Hicri ve Miladi takvimi simgelemektedir.

²⁵ Dağcı, s. 73; Hamidullah, s. 203; Ebu Zehra, s. 528; Şafîî, s. 11.

²⁶ Ebu Zehra, s. 529.

²⁷ A.g.e., s. 477.

²⁸ Dağcı, s. 73; Ebu Zehra, s. 529; Şafîî, s. 13.

²⁹ İmam Malik'in sahih rivayetleri derlediği eseri. Eser hakkında geniş bilgi için bkz.: M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 31, s. 416-418.

³⁰ Ebu Zehra, s. 529.

³¹ Dağcı, s. 73; Şafîî, s. 12.

³² Dağcı, s. 73.

³³ Ebu Zehra, s. 529.

³⁴ A.g.e., s. 530.

³⁵ Dağcı, s. 74.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. El-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (v. 189 [h]): Ebû Hanife'nin önde gelen talebesi, İmam Şafîî'nin hocası, Şafîî'nin muhakemesi esnasında Bağdat baş kadısı. Geniş bilgi için bkz.: Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 39, s. 38-42.

³⁷ Dağcı, s. 74.

ile tanışıklığı, ileride müspet etki göstermiştir.³⁸

Şafîî, Medine'de Malik'in dışında, başka âlimlerden de ders almıştır. Bu âlimlerden bazıları şunlardır: İbrahim b. Yahyâ, Abdül-Azîm ed-Darâverdi, İsmail b. Ca'fer.

d. Yemen'de Kadılık ve Mihnet Devri

İmam Malik'in vefatından sonra Şafîî, geçimini sağlamak için Mekke'ye döndü. Bu dönemde Şafîî fakir bir hayat geçiriyordu.³⁹

Mekke'de olduğu dönemde, bir vesile ile Yemen Valisi Mus'ab b. Abdillâh⁴⁰ Hicaz'a gelmişti. Valinin Mekke'de olduğunu bilen Kureyşliler, onunla Şafîî'nin durumu hakkında konuşmuş ve ona bir görev vermesini istemişlerdi.⁴¹ Bunun üzerine vali, İmam Şafîî'ye idari-resmî görev alması teklifinde bulundu. Bu teklifi kabul eden Şafîî, vali ile birlikte Yemen'e giderek Necran'da⁴² kadılık görevine başladı.⁴³

Şafîî, kadılık görevinin yanında ilmi faaliyetlerine burada da devam etti. Vazifesi boyunca Leys b. Sa'd (v. 157 [h])'in arkadaşı olan Yahya b. Hassân ve İmam Evzâî (v. 157 [h])'nin arkadaşı olan Amr b. Selâme ile çalıştı ve bu âlimler vasıtasıyla Leys b. Sa'd ve Evzâî'nin fikhî görüşlerini öğrenme imkânına kavuştu.

El-Beyhakî'nin *Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Asâr* adlı eserinde yazdığına göre Şafîî, Yemen'de Halife Osman'ın neslinden Humeyde bint Nafi' ile evlendi ve ondan çocukları oldu. Şa-

fiî'nin oğullarından Ebû Osman Muhammed (v. 242 [h]), Halep kadılığı yapmıştır.⁴⁴

Yemen'de aldığı görev boyunca Şafîî Necranlıların dalkavukluk yapmasına izin vermedi. Şafîî bu durumun tasvirinde şöyle söyler: "Necran'da çalışmak üzere vazifelendim. El-Hâris b. Abdilmedân ve Sakî kabilesinin azatlıları orada idiler. Diğer valilere yaptıkları dalkavukluğu bana yapmak istedilerse de benden yüz bulamadılar."⁴⁵

O dönemde Yemen'de siyasi otorite Abbasîlerin elinde olmasına rağmen Hz. Ali taraftarları ile Abbas oğulları arasında yaşanan siyasî rekabet ve iç çekişmeler devam etmekteydi.⁴⁶ Bu rekabet otoritenin her daim teyakuzda olmasına neden oluyordu. Öyle ki, bir bölgede isyanın çıkacağına dair getirilen haberlerin aslının olup olmadığı dahi araştırılmadan isyanı bastırarak şekilde kuvvet uygulanıyor ve en ufak başkaldırıya bile failler cezalandırılıyordu.⁴⁷ Bunun dışında herhangi bir devlet görevlisinin Ali evlatlarına karşı güzel davranışlar gösterdiği tespit edildiğinde — veya buna dair şüpheler uyandığında— derhâl görevden azlediliyor ve muhakeme ediliyordu.⁴⁸

Böyle bir dönemde Şafîî mihnet devri yaşadı.⁴⁹ Şafîî'nin, Ali evlatlarına akrabalığı dolayısıyla yakın olduğunu bilen vali tarafından dönemin halifesi Harun er-Reşid'e bir şikâyet mektubu yazıldı.⁵⁰ Vali, yazdığı mektupta "Alevilerden dokuz kişi harekete geçti. Ben, bunların ayaklanmasından korkuyorum. Onlardan birisi Muttalib oğullarından Şafîî denilen bir adamdır. Benim ona ne emrim, ne de

³⁸ Ebu Zehra, s. 532; Dağcı, s. 74. Şafîî'nin Şeybanî ile tanışıklığının müspet etkisi için bkz.: Aşağıda "e. Bağdat'ta Muhakeme ve İlme Tekrar Dönüşü" başlıklı bölüm.

³⁹ Ebu Zehra, s. 530; Dağcı, s. 75.

⁴⁰ Dağcı, s. 75.

⁴¹ Ebu Zehra, s. 530; Şafîî, s. 12.

⁴² Necran (نجران): Yemen'in kuzeyinde yer alan ve bugün Suudi Arabistan sınırları içinde kalan tarihî bir şehir. Necran hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa L. Bilge, "Necran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 32, s. 507-508.

⁴³ Dağcı, s. 76; Ebu Zehra, s. 531.

⁴⁴ Dağcı, s. 76.

⁴⁵ Ebu Zehra, s. 531.

⁴⁶ Dağcı, s. 76.

⁴⁷ Ebu Zehra, s. 531; Dağcı, s. 76.

⁴⁸ Ebu Zehra, s. 531, 532.

⁴⁹ Dağcı, s. 77.

⁵⁰ Şikâyet mektubunu kimin gönderdiği ile alakalı rivayetlerden en çok zikredilene, vali tarafından bu mektubun yazıldığıdır. Yoksa Şafîî'yi Bağdat'a kimin şikâyet ettiği hakkında net bir bilgi yoktur. Bir grup ravinin verdiği ismi başka bir grup Şafîî'nin hocası olarak nakletmektedir. Bu yüzden bu konuda bir isim vermekten kaçınmak gerekir. Zira sıhhatini bilmediğimiz rivayetten doğan isimle birileri töhmet altında kalabilir.

yasaklarını tesir ediyor. O, diliyle, savaşçıların kılıçlarıyla yapamadıklarını yapıyor.”⁵¹ diyerek Şafîî’yi halifeye şikâyet etmiştir.

Valinin iddiasına göre Şafîî, ilk halifeler Ebu Bekir ve Ömer’in hilafetini reddediyordu.⁵² Bu yüzden Şafîî, Rafizilikle suçlandı. Bu iddiayı bir şiirle reddeden Şafîî, şöyle söylemiştir:

“Eğer Âl-i Muhammedi sevmem Rafizilikse
İki cihan tanık olsun, ben Rafizî’yim.”⁵³

Şafîî’nin böyle bir mihnet yaşamasını İslam Hukuku Profesörü Muhammed Ebu Zehra şöyle açıklamaktadır:

“Bu sırada Necran’a zalim bir vali gelmişti. Şafîî, onun idaresi altındakilere zulüm etmesini önlemişti. İhtimal ki İmam Şafîî diğer bilginlerin sahip olduğu tenkit kılıcına malik olup bunu gayet güzel kullanıyordu. Belki de Şafîî, valiyi hem zulümden alıkoyuyor, hem de emrinde olduğu hâlde dili ve tenkidi ile onu hırpalıyordu. Bunun üzerine vali, bir yolunu bulup Şafîî’ye karşı tezvir ve hileye başvurdu.” (Ebu Zehra, s. 531)

e. Bağdat’ta Muhakeme ve İlme Tekrar Dönüşü

Hicri 179 senesinde Necran’da kadılık vazifesine tayin edilen Şafîî, beş sene sonra (184 [h]), 34 yaşında iken Bağdat’a muhakeme için getirildi.⁵⁴

Şafîî ile birlikte tutuklanan ve Bağdat’a getirilen diğer sanıkların hepsi, bu iddialar karşısında suçlu bulundu ve idam edildi. Şafîî ise Rakka muhakemesinde bizzat Halife tarafından sorgulandı.⁵⁵

Bu yargılama esnasında salonda bulunanlardan birisi de devrin Bağdat Kadısı ve İmam

Malik’ten dokuz sene ders alan İmam Muhammed b. Hasan Eş-Şeybanî (135-189 [h]) idi. Müdafaa sırasında Şafîî, halifeye “Ben ilim adamıyım, bunu kadınız Muhammed b. el-Hasen bilir.” demiş ve Şeybanî’de bunu teyit etmiştir.⁵⁶ Muhakeme sonunda Şafîî’ye yöneltilen töhmete iltifat edilmedi ve Şafîî suçlulardan beraat etti.⁵⁷ Yargılama sonunda Halife, Şafîî’ye tekrar kadı olarak görev yapmasını teklif ettiyse de, o bunu kabul etmedi.⁵⁸

Rakka muhakemesi sonrasında Şafîî, Bağdat’ta kaldı ve kadılık zamanında yavaşlattığı ilim tahsiline devam etti. Ebu Zehra, kadılığı bırakıp ilme devam etmesi ile ilgili şunu söylemektedir:

“Onun uğradığı mihnet, kendisi için çok hayırlı olmuştur. Eğer o, bu mihnetle karşılaşmasaydı memurluğu devam edecek ve belki de ilme hiç dönmeyecekti. Dolayısıyla, gelecek nesiller onun ölmez ilmî mirasından yoksun kalacaktı.” (Ebu Zehra, s. 533)

Muhakemeden sonra Şafîî ile Şeybanî arasındaki dostluk devam etti.⁵⁹ Şafîî, Bağdat’ta kaldığı süre boyunca Şeybanî’nin evinde konakladı ve ondan ilim tahsil etti, onun birçok eserini okudu ve istinsah [kopya] etti. Ondaki nakil ve rivayetlerde bulundu.⁶⁰ İctihatlarındaki *Mezheb-i Kadîm* ve *Mezheb-i Cedîd*⁶¹ ay-

⁵¹ Ebu Zehra, s. 532.

⁵² Ebu Zehra, s. 532. Şafîî, başka bir zaman Hz. Ebû Bekr’in faziletlerini sayınca da Nâsibî olmakla itham edilmiştir. (Dağcı, s. 77); söz konusu kaniya örnek için bkz.: İmam Şafîî, *Divan: İmam Şafîî’nin Şiirleri*, Çev.: A. Ali Ural, Şûle Yayınları, İstanbul, 2006, s. 247-250.

⁵³ Ebu Zehra, s. 532; Şafîî, *Divan: İmam Şafîî’nin Şiirleri*, s. 250.

⁵⁴ Ebu Zehra, s. 532.

⁵⁵ Dağcı, s. 76-77.

⁵⁶ Ebu Zehra, s. 533.

⁵⁷ Ebu Zehra, s. 533; Dağcı, s. 77.

⁵⁸ Dağcı, s. 77.

⁵⁹ El-Hûlî’nin *El-Müceddidun fi’l-İslam* kitabında belirttiğine göre Şeybanî, Şafîî’nin annesi ile evlenmiş ve böylece Şafîî ile Şeybanî arasında sıhrî akrabalık teesüsü etmiştir. (Dağcı, s. 78)

⁶⁰ Ebu Zehra, s. 534. Şafîî, Bağdat’ta aldığı dersler boyunca, ne kadar zorlarsa zorlarsın Şeybanî ile münakaşa etmekten kaçındı. Ebu Zehra’ya göre bu durum, onun İmam Malik’ten ders almasından kaynaklanmaktadır. Malik, talebelerine münakaşa kapısını kapatmış ve onların cedelleşmesini yasaklamıştır. (Ebu Zehra, s. 534)

⁶¹ Hocasının (İmam Malik) vefatından sonra ilim ve fikir hayatı Mısır öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alınır ve birinci döneme ait görüşlere *mezheb-i kadîm* veya *kavl-i kadîm*, ikinci döneme ait olanlar *mezheb-i cedîd* veya *kavl-i cedîd* diye anılır.” (Aybakan, s. 224) Şafîî’nin *Mezheb-i Kadîm* ve *Mezheb-i Cedîd*i için bkz.: Aşağıda “Düşüncesinin Gelişimi” başlıklı bölüm.

rımının temeli, Şeybanî ile aralarındaki ilmi alışverişten kaynaklanmaktadır.⁶²

Bağdat'ta aldığı derslerle birlikte Şafiî, hem Irak ve hem de Hicaz fıkhının büyük âlimlerinden ders almış ve bu iki fıkhı kendisinde birleştirmiştir.⁶³ Bu hususta Askalanî, *Tevali et-Te'sis* eserinde şunları söylemektedir:

“Medine’de fıkhı Mâlik b. Enes temsil ediyordu. Şafiî onun yanına gidip derslerine devam etmiştir. Irak’ta da fıkhı İmam Ebu Hanife temsil ediyordu. Şafiî, Ebu Hanife’nin talebesi Muhammed b. El-Hasen’den bizzat ders aldı. Böylece o, hem re’y taraftarlarının, hem de hadis taraftarlarının ilmini kendisinde birleştirdi. Bu ilmin kaide ve prensiplerini tespit edecek kadar yüksek bir mevki ihraz etti. Bu konuda muvafık ve muhalif herkes onun mevkiini tanıdı. Böylece onun ünü her tarafa yayıldı, itibarı yükseldi ve nihayet o, hakkıyla imamlık mertebesine erişti.” (Ebu Zehra, s. 534)

Şafiî Irak’ta İmam Muhammed eş-Şeybânî’nin dışında başka âlimlerden de ders almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Vekî’ b. el-Cerrâh (v. 190 [h]), Hammad b. İsmâ el-Hâşimi el-Kûfî (v. 210 [h]), Abdulvahhâb b. Abdü’l-Mecîd el-Basrî (v. 194 [h]), İsmail b. Uleyye.⁶⁴

Şeybânî’nin himayesinde ilim tahsili yapan Şafiî, sonrasında Mekke’ye geri döndü⁶⁵ ve Beytül Harâm’a çekildi. Mekke’ye ne zaman döndüğü, Şeybanî’nin yanında kaç yıl kaldığı bilinmemektedir. Şafiî’nin, Şeybânî vefat ettikten sonra⁶⁶ (189 [h]) Mekke’ye gittiği ile ilgili rivayetin yanında, Mekke’de Şeybanî ile münazaralarda bulunduğu⁶⁷ yönünde rivayetler de mevcuttur. Ancak Şafiî’nin Mekke yıllarındaki ilim tahsilinin dokuz sene sürdüğünü düşünenecek olursak Şafiî’nin Şeybânî ile Mekke’de iken münazarada bulunması ile ilgili rivayet asılsız gözükmektedir.

Şafiî’nin Mekke yılları, Medine ve Irak’ta temin ettiği kitaplara reddiyeler yazmakla ve diğer imamları tanıyıp münazara etmekle geçmiştir.⁶⁸

Bu dönem içerisinde iki eser yazdı. Bu eserlerden biri, Medine’de ders aldığı hocası İmam Malik’in görüşlerini tenkit ettiği eseri *Hilafu Malik*, diğeri ise, Şeybanî’nin görüşlerini inceleyip eleştirdiği *Hilafu’l-İrâkiyyin*’dir.⁶⁹

Mekke’de kaldığı yıllarda Şafiî, İstinbat prensiplerini tespit etti. Daha sonra bu prensipler *usûl-i Fıkıh* adını aldılar. Kendisinden önceki imamların metotlarını çok iyi öğrenen ve kendisinde birleştiren Şafiî, artık buna ilişkin prensipleri belirlemiş ve hatta kendisinden sonra gelecek müçtehitlerin hataya düşmesini engellemek maksadı ile kuralları ve kanunları açıklamıştır. Ayrıca bu dönemde *Mezheb-i Kadîm* teşekkül etti.⁷⁰

Şafiî, Halife el-Emîn zamanında Bağdat’a ikinci defa gitti ve bu gidişinde Hanefî hukukçu Muhammed b. Hasan b. Ziyad el-Lü’lûî (v. 204 [h])’nin yanında misafir kaldı.⁷¹ Bağdat’a yaptığı ikinci seyahatinde artık olgunluk çağlarında⁷² bir mezhep imamı idi. Bu yüzden artık ilim tahsil etmekten ziyade, ders halkalarında talebe yetiştirmeye başladı. Bu ders halkaları gün geçtikçe genişledi. Bağdatlıların daha önce duymadıkları ve bilmedikleri bir metotla çözümler bulması, onu bir anda meşhur bir imam hâline getirdi.

Bu ders halkalarında, başka mezhep imamları da ilim tahsil ettiler. Şafiî’nin Bağdat’ta ki öğrencileri arasında Hanbelî mezhebinin imamı Ahmet b. Hanbel (v. 240 [h])’de vardı. Hanbel’in dışında devrin Hanefî hukukçuları ve sonradan Şafiî ekolüne mensup olan Hüseyin b. Ali el Kerâbîsî ve Ebu’l-Hasan Muhammed b. Sabâh ez-Za’ferânî⁷³, mali hukuk uzmanı Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Şafiî’nin *Mezheb-i Kadîm* eserini neşreden ve

⁶² Dağcı, s. 78.

⁶³ Ebu Zehra, s. 534.

⁶⁴ El-Hülî, Şafiî’nin Bağdat’ta ders aldığı kişiler arasında Mutezili âlimlerin de olduğunu rivayet etmektedir. (Dağcı, s. 79)

⁶⁵ Ebu Zehra, s. 535; Dağcı, s. 83; Aybakan, s. 224.

⁶⁶ Dağcı, s. 78.

⁶⁷ Aybakan, s. 224.

⁶⁸ Dağcı, s. 83.

⁶⁹ Ebu Zehra, s. 535. Şafiî’nin eserleri için bkz.: Aşağıda “Eserleri” başlıklı bölüm.

⁷⁰ Ebu Zehra, s. 535; Dağcı, s. 83.

⁷¹ Dağcı, s. 84.

⁷² Ebu Zehra, s. 536; Dağcı, s. 84.

⁷³ Za’ferânî, Şafiî’ye ait olan *er-Risâle* adlı eserin ravisi-dir. (Ebu Zehra, s. 536)

sonrasında müstakil bir mezhep de kuran Ebû Sevr İbrahim b. Halid el-Kelbî'de yer almaktaydı.⁷⁴

Şafîî ile ilgili günümüze ulaşan en eski eser olan *er-Risâle*, bu dönemde yazılmıştır. *er-Risâle*, Şafîî'nin usûl-i fıkha dair yazdığı bir eserdir. Ayrıca, furû-i Fıkıh'a dair yazılan *el-Hüccce* (veya *el-Mebsûât*)'nin yine bu dönemde yazıldığı zikredilmektedir.⁷⁵

f. Mısır'a Gidişi

Şafîî'nin ikinci Bağdat seyahati, siyasi çekişmelerin gölgesinde geçti. Hicri 198 yılında Halife Harun Reşid vefat etti. Mutezile mezhebine temayülü olduğu bilinen Me'mun⁷⁶ ve Emîn arasında siyasi mücadele başladı ve yaşanan bu iktidar mücadelesinde Me'mun, Emîn karşısında galip geldi. Böylece hilafet yolunda bir engeli kalmadı.⁷⁷

Yaşanan bu mücadeleden dolayı Bağdat muhasara altına alındığında Şafîî şehirden ayrıldı. On beş ay sonunda ortamın yatıştığını düşünerek tekrar Bağdat'a geldi ancak yaşanan gerilimin dinmediğini gördü. Halife tarafından teklif edilen kadılık görevini kabul etmemesi⁷⁸ ve *Halku'l-Kur'an* tartışmasında kelamcılarının görüşlerini reddetmesi⁷⁹ üzerine Bağdat'tan tekrar ayrılmak zorunda kaldı.⁸⁰ El-Me'mun, kelamcı filozoflardandı ve Şafîî'nin kelama karşı olan tavrı onun pek hoşuna gitmiyordu.⁸¹

Bağdat'ta yaşanan bu siyasi karışıklık ve maruz kaldığı bu durum, onu şehirden ayrılmak zorunda bıraktı. Şafîî, o dönem İslami

ilimlerde ilerlemeye başlayan ve İmam Malik'in talebelerinin ve Leys b. Sa'd'ın da bulunduğu Mısır'a gitmeye karar verdi. Şafîî'nin Mısır'a gitme kararını vermesindeki bir etken de, dönemin Mısır valisinin Kureyşli olması idi.⁸²

Şafîî Mısır'a geldiğinde 50 yaşında idi. İlmî birikimi açısından talebeliği çoktan aşmış, talebe yetiştirir olmuştu. Amr b. el-As Camii'nde ders halkası devam ettirdi ve büyük imamı yetiştirdi. Onun ders halkasında, *el-Umm* kitabının ravisi olan Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (v. 270 [h]/880 [m]), Şafîî'den sonra ders halkasını devam ettiren Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Yahyâ el-Buveytî ve Şafîî'nin "mezhebimin yardımcısı" dediği Ebû İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzenî gibi kişiler bulunuyordu⁸³

Yaklaşık 5 yıllık ikametinde Şafîî, *mezheb-i cedîd*'inin bir sonucu olan eseri *el-Umm*'u yazdı.⁸⁴ *el-Umm*'u Şafîî'nin Mısır'daki öğrencisi Rebi' ve Bağdat'taki öğrencisi Za'ferani küçük farklılıklarla rivayet etmişlerdir ve bu iki ravinin rivayeti ile oluşan eser günümüze ulaşmıştır.⁸⁵ Ayrıca, Bağdat'ta yazdığı *er-Risâle* adlı eserini Mısır'da tekrar yazdı.⁸⁶ *el-Umm* gibi, bu eserinde Mısır nüshası elimizdedir.

Mısır, Şafîî için son duraktır. 54 yaşına geldiğinde sağlık ile ilgili sorunları iyice artan Şafîî, 29 Recep 204 [h]/20 Ocak 820 [m]'de Fustat (Eski Kahire)'ta, Mısır'da bulunduğu süre içinde misafir olarak kaldığı öğrencisi Abdullah b. Abdilhakem (v. 214)'in evinde vefat etti.⁸⁷ Şafîî'nin cenazesi Cuma günü ikindi namazına müteakip, Fustat Cebel-i Mukattam'daki Benî Abdilhakem Mezarlığına defnedildi.⁸⁸

⁷⁴ Dağcı, s. 79.

⁷⁵ Dağcı, s. 84, 85; Ebu Zehra, s. 536.

⁷⁶ Dağcı, s. 86; Ebu Zehra, s. 537.

⁷⁷ Ebu Zehra, s. 537; Dağcı, s. 86.

⁷⁸ Ebu Zehra, s. 538; Dağcı, s. 86.

⁷⁹ Şafîî'nin kelim ile ilgili görüşleri için bkz.: Aşağıda "Görüşleri/c. Kelam ile İlgili Görüşleri" başlıklı bölüm.

⁸⁰ Aybakan, s. 224. Şafîî'nin Bağdat'tan Mısır'a gitme nedeninin yaşanan siyasi bunalımdan ziyade, ilim için olduğu yönünde rivayet edenler de bulunmaktadır. Reb'i (Şafîî, s. 16) ve Abdülhalim Cündî (Dağcı, s. 86) bunlardandır.

⁸¹ Ebu Zehra, s. 537.

⁸² Cündî, *el-İmamu's-Şafîî* adlı eserinde Kahire valisinin Şafîî'yi davet ettiğini ve bu davet üzerine onun Mısır'a gittiğini yazmaktadır. (Dağcı, s. 86, 89); Ebu Zehra, s. 538.

⁸³ Dağcı, s. 86-87.

⁸⁴ Şafîî, s. 17.

⁸⁵ Aybakan, s. 230.

⁸⁶ Dağcı, s. 94.

⁸⁷ Şafîî'nin ölüm sebebi ile ilgili rivayetler için bkz.: Ebu Zehra, s. 539.

⁸⁸ Aybakan, s. 224; Dağcı, s. 89; Ebu Zehra; s. 538-539. Hicri 608 yılında (ölümünden 400 sene sonra), Eyyubî Sultanlarından el-Melik el-Kâmil tarafından Şa-

ŞAFİİ'NİN YETİŞTİĞİ ORTAM

Hicri 150 yılına gelindiğinde, altın çağını yaşayacak olan İslam dünyasının temelleri atılmaya başlanmıştı. Arap Yarımadası'ndan başlayıp kıtaları aşan hâkimiyet, sadece siyasi alanda değil, edebiyat, hukuk, dil gibi alanlarda da hissediliyordu. Şafii'nin doğduğu döneme kısaca bakacak olursak, onun nasıl bir ortamda yetiştiği ve bu ortamdan nasıl beslendiği hakkında fikir sahibi olabiliriz.

Şafii'nin doğumundan önceki dönemde, üç ana gruba (Sünni, Şii ve Harici) ayrılmış bir yapılanma var olsa da bu ekoller —belirli farklılıklar olmasına rağmen— külliyatlarını tamamlayabilmişler ve bu açıdan şaşılacak derecede büyük bir iş başarmışlardır. İslam dünyasını araştıran Avrupalılar bu durumu şaşkınlık içerisinde karşılamışlar ve Roma Devleti'nin hukukunu bin yıl gibi bir sürede tedvin ederken Müslümanların nasıl oluyor da —bölünmüş bir hâlde iken— hukuklarını bu kadar çabuk ve sistemli tedvin ettiklerine hayret ediyorlardı.⁸⁹ Hicri 120. yılda şehit olan Zeyd b. Ali'nin⁹⁰ *el-Mecmu' fi'l-Fıkh*⁹¹ ve Şafii'nin Bağdat'taki hocası olan Şeybanî'nin müellifi olduğu *el-As*⁹², o dönemde hukukta yaşanan hareketliliğin ve canlılığın birer eseri olarak gösterilebilir.⁹³

İslam Hukuku'nda, akademik anlamda da ilerleme had safhadaydı. Ebu Hanife'nin kurduğu kırk üyeli hukuk akademisi, çok farklı görüşlerden en akli olanları seçmeye özen

fii'nin mezarının bulunduğu yere bir türbe yapılmıştır. (Ebu Zehra, s. 538-539)

⁸⁹ Hamidullah, s. 198.

⁹⁰ İmam Zeyd b. Ali hakkında geniş bilgi için bkz.: Muhammed Ebu Zehra, *İmam Zeyd: Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, Çev.: Salih Parlak vd., Şafak Yayınları, İstanbul, 1993.

⁹¹ *el-Mecmu' fi'l-Fıkh*, Zeydiyye mezhebinin imamı Zeyd b. Ali'ye nispet edilen fıkıh ve hadis mecmuası. Eser hakkında geniş bilgi için bkz.: Saffet Köse, “*el-Mecmû*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 28, 2003, s. 264-265; Ebu Zehra, a.g.e.

⁹² *el-Asl*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin “*Zâhirü'r-rivâye*” veya “*Usul*” diye bilinen ve Hanefi mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan altı eserden biri. Eser hakkında geniş bilgi için bkz.: Halit Ünal, “*el-Asl*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 3, 1991, s. 494-495.

⁹³ Hamidullah, s. 200.

göstermişler ve bu çalışmalarda hayali sorunlar ortaya atıp bunlar üzerinde tartışarak İslam Hukuku müktesebatını geliştirmişlerdir.⁹⁴ Bu dönemde yarım milyon kuralın oluşturulduğu söylenir.⁹⁵

Hukuk alanındaki bir diğer ilerleme ise hadislerin çeşitli kaynaklardan toplanıp derlenmesi çalışması idi. Özellikle Hicaz ekolünün tercih ettiği ve çokça rivayet ettiği hadisler, ravileri ve metni açısından sıhhat incelemesine tabi tutuluyor ve yazıya dökülüyordu.⁹⁶ Hadis ilminin yayılması ile birlikte uydurma hadisleri tespit etmek için bir karşı ilim de doğdu. Bir yandan hadisler rivayet edilirken, diğer yandan bu hadislerin uydurma olup olmadığı araştırılıyordu. Bu durum, ortaya büyük hadis ravileri çıkardı. Bunun sonucunda ise büyük külliyatlar yazılmaya başlanacaktı. Hicaz ekolünün büyük imamı ve Şafii'nin Medine'deki hocası olan Malik, Ehlihadis'in önemli imamlarından kabul edilir.

Bu dönemde kaydedilen ilerleme hukukta çeşitli ekoller ortaya çıkarmıştır. İslam Hukuku'nda ortaya çıkan ekoller şunlardır:

- **Hicaz Ekolü:** Medine, Mekke ve Taif'deki sahabelerin, Medineli yedi hukukçunun ve Medine kadınlarının içinde bulunduğu ekol; İmam Malik bu ekoldendir.
- **Irak Ekolü:** Ebu Hanife, Muhammed eş-Şeybânî gibi hukukçuların mensup olduğu ekol.
- **Mısır Ekolü:** Amr b. el-As, Leys b. Sa'd'ın mensup olduğu ekol.
- **Hicaz-Suriye-Yemen Ekolü:** Ebu Seleme'nin içinde bulunduğu ekol.
- **Şia Ekolü:** İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidin ve Câfer es-Sâdık'ın mensup olduğu ekol.⁹⁷

⁹⁴ Hamidullah'a göre ilk Müslümanların kanun koymayı sadece âlimlere ait bir iş olarak görmesi ve bu işin yargı ve yürütmeden bağımsız olması hukukun kısa sürede gelişmesi için önemli etkidir. Böylece âlimler hukukun gelişmesi için çalışabilecekleri bağımsız bir alana kavuşmuşlardır. Ayrıca İslam Hukuku — Yunan ve Roma hukuklarından farklı olarak — devlet idarecilerinin bir çalışması olarak gelişmemiştir. (Hamidullah, s. 199, 200)

⁹⁵ Hamidullah, s. 200.

⁹⁶ Ebu Zehra, s. 542.

⁹⁷ Tablo için bkz.: Hamidullah, s. 202-203.

Dil bilimi alanında da gelişmeler hukukta olduğu gibi hızlı bir süreç izliyordu. Arap dilinin tedvini süreci başlamış ve buna bağlı olarak ilimler ortaya çıkmıştır. Nahiv ilmi ve antropolojiyi buna örnek gösterebiliriz. Şafîî de *er-Risâle*'sinde Arapçanın başka dilleri etkilediğini ve bundan dolayı Arapça ile diğer diller arasında belirli bir kelime alışverişinin olduğunu yazmaktadır.⁹⁸

Dil bilimine bağlı olarak gelişen bir alan da şiirdir. Hz. Peygamber döneminde şiirin ne kadar ileri olduğu siyer kitaplarında devri anlatmak için kullanılan bir argümandır. Araplar, o devirde ellerinde olan şiiri, her geçen zaman geliştirmişler ve şiir sanatını ortaya çıkarmışlardır. Buna bağlı olarak "aruz" ilminin ortaya çıkışı ve bunun yüzyıllar boyu kullanılması, bu bilimin ne kadar geliştirildiğine delil teşkil edebilir. Şiir ilmi o kadar ilerlemişti ki, medeni toplumun dışında çölde yaşayan kabileler de yüzlerce şiir aktarmışlardır. Ayrıca, yine şiir ilmine bağlı olarak edebî tenkit usulleri de gelişmiştir.⁹⁹

Son olarak, bu dönem tercüme faaliyetlerine de sahne olmuştur. Yunan, Fars ve Hint dillerinden birçok eser Arapçaya tercüme edilmiştir.¹⁰⁰ Tercüme faaliyetleri öyle safhaya ulaşmıştır ki, Orta Çağ'dan sonra Avrupa, kendi eserlerini Arapçadan geri tercüme etmişlerdir.

İslam dünyasının bu ilerlemesi belli tehlikelere de sahne oluyordu. Özellikle tercüme hareketleri ile Arapçaya çevrilen eserlerin bir sonucu olarak felsefe ve mantık etkisi gün geçtikçe artıyordu. İslam dünyasının bu ilerlemesi, belirli bir sisteme aktarılmaya ihtiyaç duyuyordu. Ancak böyle bir sistemi ve metodu ortaya koyacak kişinin, devrin ilimlerini bilen ve onlara vakıf, onlarla muhakeme edebilen birisi olması gerekiyordu. Aynı zamanda bu kişinin, İslam'ı yaşayan ve bilgileriyle devrin aydınlarını ve kelimcilerini ikna edebilir olması şarttı.¹⁰¹

⁹⁸ Şafîî, s. 118.

⁹⁹ Bu usulü geliştiren kişi olarak Câhız gösterilir. (Ebu Zehra, s. 542.)

¹⁰⁰ Ebu Zehra, s. 542.

¹⁰¹ Hamidullah, s. 201.

Muhammed b. İdris eş-Şafîî, böyle bir dönemde doğdu ve böyle bir konuma da yükseldi. O, yukarıda sayılan ilimlerde mahirdi.

Arapçasını Hüzeyl Kabilesi'nde geliştirdi. Bu kabile dönemin en fasih Arapçasını konuşuyordu. Arapçaya ayrı bir önem veren Şafîî, onun bütün inceliklerini öğrenmek için uğraşıyordu. Abümelik b. Hişâm, Şafîî ile yaptığı sohbetlerde onun hiç lahn¹⁰² yapmadığını rivayet etmiştir. Ayrıca Sa'leb'de Şafîî'nin dilde de imam olduğunu söyleyerek, onun bu konudaki ayrıcalığını belirtmişlerdir.¹⁰³ Şafîî'nin dilbilimi ile ilgili maharetinin sadece Arapça ile sınırlı olmadığı yönünde rivayetler de mevcuttur. Şafîî'nin biyografisini yazan Razî, onun Yunanca da bildiğini rivayet etmiştir.¹⁰⁴

Dil bilimi dışında, tefsir ve hadis ilminde de ilerideydi. Medine'de Malik'ten ders aldı ve Malik'in seçkin öğrencilerinden oldu. Özellikle eserlerinde hadisin yüceliğini açıklaması ve hadisler konusunda aktardıkları, onun bu konudaki maharetini göstermektedir.

Şafîî, yukarıda sayılan ekollerin neredeyse tamamından ders aldıktan sonra Mekke'de *usul-i fikh* ilmini ortaya çıkarmış ve bununla ilgili bir sistem ortaya koymuştur. Şafîî, sadece Şia ekolüne mensup imamlardan ders almamıştır.¹⁰⁵ Fıkıh alanında böyle bir sistem ortaya koyan bir âlimin, devrin ekollerini biliyor olması gerekirdi. Şafîî'de tam olarak bu tanıma uymuştur. O, ders aldığı ekoller hakkında o kadar ilerleme kaydetti ki, Mekke'de mezhebini teşekkül ettirdiği sırada hocalarının görüşlerine karşı reddiyeler yazabilecek duruma geldi.¹⁰⁶

¹⁰² Terim anlam olarak, dilde ve kıraatte hata yapmaya lahn denir.

¹⁰³ Aybakan, s. 226.

¹⁰⁴ Hamidullah, s. 201; Dağcı, s. 119; Razî, Şafîî'nin Halife ile Grekçe konuştuğunu ve Grek tıp ve felsefesi hakkında konuştuklarını rivayet eder.

¹⁰⁵ Şafîî'ye atfedilen bir sözde onun Zeydî-Mutezilî olarak bilinen *Mukatil'in Kur'an* tefsirine çok önem verdiği anlaşılmaktadır. (Hamidullah, s. 203) Ders almadığı ile ilgili rivayetlerin daha iyi araştırılması gereklidir.

¹⁰⁶ Şafîî'nin reddiyeleri için bkz.: Yukarıda "Hayatı/e. Bağdat'ta Muhakeme ve İlime Tekrar Dönüşü" bölümü.

Şafîî, sadece fıkıh alanında değil, diğer alanlarda da kendisini geliştirmeye çalışmıştır. O, *el-Umm* kitabında tıp ilminin öğrenilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Ayrıca Şafîî, Hüzeyl kabilesinde kaldığı müddet boyunca ok atmayı ve at binmeyi öğrenmiştir.¹⁰⁷ Böylece onun, zihni alanda olduğu kadar bedeni alanda da kendisini geliştirdiğini görüyoruz.

Şafîî'ye atfedilen şu söz, onun tahsil ettiği ilimler hakkında bilgisini göstermektedir: "Kim hukuk çalışırsa, Ebu Hanife'ye müracaat etmeli; Peygamber'in siretini çalışmak isteyen İbn İshak'a, Hadis çalışan Malik'e ve Tefsir çalışan da Mukatil b. Süleyman'a başvurmalıdır."¹⁰⁸

ŞAFİİ'NİN DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Genç yaşta ilim tahsiline başlayan ve kısa sürede ders veren Şafîî'nin düşünce gelişiminin dönüm noktası Mısır'dır ve bu gelişim süreci Medine'deki hocası Malik'in vefatından sonra yaşanmıştır (hayatında da yer yer değiştiği gibi). Şafîî'nin görüşleri Mısır öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılır. Mısır öncesi görüşlerine *Mezheb-i Kadîm* veya *Kavl-i Kadîm*, Mısır sonrası görüşlerine ise *Mezheb-i Cedîd* veya *Kavl-i Cedîd* denir.¹⁰⁹

a. Mısır Öncesi Dönem (Mezheb-i Kadîm/Kavl-i Kadîm)

İmam Şafîî'nin genel olarak Malik düşüncesinde olduğu ve onun düşüncesini savunduğu dönemdir. *Mezheb-i Kadîm* üç safhaya ayrılabilir.

Birinci Safha: Bu safha Şafîî'nin Necran kadısı olduğu zamanı kapsar. Şafîî, Malik'in vefatından sonra Yemen'de aldığı görev müddetince bürokrasiyi tanıdı, toplumdaki aksaklık-

lar hakkında bilgi edindi ve genel anlamda Ehlihadis ile irtibatla kaldı.¹¹⁰ *Mezheb-i Kadîm*'in birinci safhası *teşekkül safhası* olarak isimlendirilebilir.

İkinci Safha: Teşekkül safhasının ardından Şafîî, mihnete maruz kaldı ve Bağdat'a muhakeme için getirildi. Muhakeme sonunda Şeybanî'nin yanında kalarak ondan ve Bağdat âlimlerinden dersler aldı.¹¹¹ Böylece o, Hicaz ekolünden sonra Irak ekolü ile ve böylece Ehlirey ile tanıştı.

Bağdat'ta ilim tahsili ve eser tasnifinden sonra Şafîî, Mekke'ye geldi. Bağdat'ta elde ettiği eserleri incelemeye koyulan Şafîî, tahsil ettiği ilim ile muhakeme etmeye başladı ve görüşlerini olgunlaştırdı. Ayrıca Mekke'de hac için gelen âlimler ile münazaralar yaptı ve ders verdi.

İkinci safhanın bu devri, Irak ekolünün eleştirilmesi ile geçer. Şafîî bu eleştiriyi getirirken Medine'deki hocası Malik'in görüşlerini dayanak olarak alır. Ayrıca, Irak ekolünün görüşleri ile Hicaz ekolünün görüşlerinin bir sentezini yapmaya çalışır.

Hicri 184 yılında başlayan ve *tedvin safhası* olarak isimlendirilebilecek bu safhada Şafîî, görüşlerini sistemleştirmiş ve *er-Risâle* eserinin altyapısını oluşturmuştur.¹¹²

Üçüncü Safha: Bağdat'a ikinci ziyaretinde Şafîî, olgunluk çağında ve sistemli bir düşüncededeydi. Mısır'a gitmeden önceki Bağdat devri, *Mezheb-i Kadîm*'in ilanı, takriri ve tedrisi ile geçti.

Mekke'de düşüncesini şekillendirdikten sonra bunu sınamak ve ilan etmek için Bağdat'a geldi. Özellikle Irak ekolünün düşüncelerini de alarak fıkıhını geliştirdi. Üçüncü safhanın genel görüntüsüne baktığımızda, Şafîî'nin Irak ekolüne karşı Malik'in görüşlerini savunduğunu görürüz. Bu savunma, Ehlirey'in tepkisine karşı bir refleks olarak gözükmektedir. Ayrıca Şafîî, üçüncü safhada iç hesaplaş-

¹⁰⁷ Şafîî'nin on defa ok attığında hedeflerin hepsini vura bildiği rivayet edilir. Bkz.: Ebu Zehra, s. 528 ve Şafîî, s. 9.

¹⁰⁸ Hamidullah, s. 201.

¹⁰⁹ Aybakan, s. 224.

¹¹⁰ Aybakan, s. 224.

¹¹¹ Şafîî'nin mihnete maruz kalması, Bağdat'a getirilmesi ve muhakeme edilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Yukarıda "**Hayati**" bölümü.

¹¹² Aybakan s. 224-225.

ma da yaşamıştır. Mısır'a gidişi bu hesaplaşmayı hızlandıran bir etken olmuştur.¹¹³

Üçüncü safha, Şafîî'nin düşüncesini — *Mezheb-i Kadîm* açısından— geliştirdiği ve bu düşüncüyü temsil ettiği devre olduğundan dolayı üçüncü safha *Temsil Safhası* olarak isimlendirilebilir.

b. Mısır Sonrası Dönem (*Mezheb-i Cedîd/Kavl-i Cedîd*)

Bağdat'ta yaşanan siyasi çekişmelerden dolayı Mısır'a gelmek zorunda kalan Şafîî, düşüncesinin muhakemesine burada da devam etti. *Kavl-i Kadîm* döneminde temsil ettiği görüşlerini, Bağdat'ta Hanefî hukukçulara karşı savunuyordu. Ayrıca Hanefî fikhini de öğrenme ve inceliklerine vakıf olma imkânına kavuştu.¹¹⁴

Bağdat'ta, Hanefî hukukçularına karşı, Medine'deki hocası Malik'i savunmak zorunda kalan Şafîî, Mısır'a geldiğinde hocası Malik'in görüşlerini ayrıntılarına kadar inceleyip eleştirebileceği bağımsız ve tarafsız bir ortam buldu. Ayrıca Şafîî, iç muhasebe ile de uğraşıyordu. Mısır'a geldikten sonra düşüncelerini yer yer değiştiren Şafîî, bunu dile getirmekten de çekinmemiştir.

Şafîî, Malik'i eleştirmeye, onunda eleştirilebilecek biri olduğunu izah etmekle başlar. Hakikate uymanın Malik'e uymaktan daha değerli olduğunu söyleyerek ona karşı eleştiri getireceğini açıkça beyan etmiştir. Malik'i eleştiren bir eser olan *İhtilafü'l Mâlik ve Şafîî* bu dönemde yazılmıştır.¹¹⁵ Bu eserde, Malik'in hadis malzemesinden istifade biçimine yönelik eleştiriler yer almaktadır. Şafîî'nin, Malikîlerin, İmam Malik'e ait olan bir sarığı yağmur duasına çıkardıkları için böyle bir eleştiriye başladığı rivayet edilmektedir. Şafîî, Malik'in de yanılabilir bir müçtehit olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Malik'e yönelttiği bu eleştiri, Mısır'da bulunan Malikîler tarafından hoş karşılanmadı. Malikîlerin bu rahatsızlığı, Şafîî'ye fiili saldırı

yapacak kadar şiddetli hâl aldı. Özellikle Şafîî ile münakaşaya girildiği ve hoş olmayan olayların yaşandığını rivayet eden eserler, durumun vahametini gösteren ciddi delillerdendir.¹¹⁶

Mısır dönemi sadece Malik'e yöneltilen eleştiriler ile geçmedi. Şafîî, düşünce sistemini değiştirirken, değişen mezhebini de teşekkül ettiriyordu. Şafîî'nin, *Mezheb-i Cedîd*'ini meydana getirirken, *Mezheb-i Kadîm*'den etkilenip etkilenmediği veya ne kadar etkilendiği bilinmemektedir.

Mezheb-i Cedîd'in teşekkülünde Şafîî, konuları, önce ilgili ayet, hadis ve rivayetler ve ardından da örnekler vererek açıkladı. Bu dönemde, eserlerinin imlasını ve raviliğini yapan öğrencileri sayesinde kısa zamanda *Mezheb-i Cedîd* teşekkül etmiştir.¹¹⁷

Bu dönem fıkıh kaynakları arasında Süfyan b. Uyeyne'nin hadis birikimi önemli bir yer tutar. Özellikle Malik'e getirdiği eleştiriler sırasında Şafîî, en az Malik kadar bu konularda mahir olan Süfyan'ın hadis birikimine başvurmuştur. Ancak Süfyan dışında, Malik'ten de hadis rivayet ettiği görülmektedir.

Bu dönemdeki bir diğer kaynak ise, Malik'in Mısırlı talebelerine ait teliflerdir. Şafîî, özellikle evinde misafir olarak kaldığı Abdullah b. Abdilhakem'in geniş kütüphanesinden yararlanmıştı. Şafîî ölümüne kadar yaptığı çalışmalarda Mısır'daki Malikî etkisini azaltmıştır.¹¹⁸

GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde Şafîî'nin döneminin meselelerine ve usul çalışmasına ilişkin görüşlerinden bahsedeceğiz.

a. Dil ile İlgili Görüşleri

Şafîî, Arapçaya çok önem verirdi. Kur'an bu dille nazil olmuş ve Peygamber'in Sünneti de bu dil ile yaşanmış ve aktarılmıştır. Bu

¹¹³ A.g.e., s. 225.

¹¹⁴ A.g.e., s. 225.

¹¹⁵ A.g.e., s. 225.

¹¹⁶ A.g.e., s. 225.

¹¹⁷ A.g.e., s. 225.

¹¹⁸ A.g.e., s. 225.

yüzden Şafîî, her Müslümanın Kur'an okuyacak, farz olan lafızları zikredecek ve teşbih, teşehhüd vb. okuyabilecek kadar Arapça bilmesi gerektiğini belirtir.¹¹⁹ Arapçaya verdiği önem gereği o, *er-Risâle* eserinde "Kur'an'ın Arapça Oluşu ve Faziletleri" başlığında görüşlerini açıklamıştır.¹²⁰

er-Risâle'nin söz konusu başlığında Şafîî, Kur'an'da Arapça dışında kelimenin olup olmaması tartışması ile başlar ve ayetler ile¹²¹ Arapça dışında bir ifadenin Kur'an'da yer almadığını savunur.¹²²

Şafîî ayrıca, Peygamber dışında Arapçayı kimsenin tam olarak bilemeyeceğini belirtir.¹²³ Ona göre, ancak bütün Araplar bir araya geldiğinde Arap dilinin inceliklerine vakıf olabilir. O bunu fakihler ile ilgili örneklerle açıklar. Şafîî'ye göre bir fakih, fıkıhın bütün kaynaklarına tek başına hâkim olamaz, ancak bütün fakihler bir araya geldiğinde birinin eksikliğini diğeri kapatacak ve böylece fıkıhın tamamına hâkim olunabilecektir. İşte Arapça da böyledir. Bütün Araplar bir araya geldiğinde Arapçanın bütün inceliklerine vâkıf olabileceklerdir.¹²⁴ Kur'an, Arapçanın tamamına tek başına vakıf olan Hz. Muhammed (s.)'e inmiştir.¹²⁵

Ayrıca, Şafîî'ye göre Arapçayı ancak Araplardan öğrenenler bilebilir. Arap dilini Araplardan öğrenmeyen kimse, bu dilin ehli sayılmaz.¹²⁶ Şafîî'nin bu görüşü hiç şüphesiz kitabını yazmadan önce de, çocukluğundan itibaren mevcuttu. Hüzeyl Kabilesi'ne dâhil olup Arapçayı tamamen öğrenme isteği bunun bir göstergesi olabilir.

Şafîî, edebiyatta da imam olarak kabul edilmektedir. Bağdat'taki öğrencisi Ahmet b. Hanbel, onun bu konuda da hüccet olduğunu belirtmiştir. Hatta şiirlerinin yer aldığı bir *Divan*'ı olduğuna dair kuvvetli rivayetler de

mevcuttur.¹²⁷ Ancak Şafîî, edebiyatta iyi olmasına rağmen ömrünü bu alanda geçirmemiştir. Onun yazdığı bir şiir, bu konudaki görüşünü göstermesi açısından iyi bir örnektir.

*"Eğer şiir, ulemanın kadrini düşürmeseydi,
Bugün ben, Lebîd'den¹²⁸ daha büyük şair
olurdum.¹²⁹"*

b. Hilafet Hakkında Görüşleri

Şafîî'nin hilafet ile ilgili üç temel görüşü vardır. Ona göre hilafet, yerine getirilmesi gereken dinî bir emirdir. Ayrıca hilafet Kureyş'e aittir. Ancak Kureyş'li olmak tek şart değildir. Son olarak; halifenin adil olması gerekir. Zelim kimsenin halife olması düşünülemez.

Şafîî, hilafetin sıhhati için önceden biatin şart olmadığını söyler. Ona göre Kureyş'ten birisi iktidarı zorla ele geçirse ve adaletle hüküm verse ve sonrasında halk tarafından kabul görse, o kişi meşru halife sayılırdı.¹³⁰

c. Kelam Hakkında Görüşleri

Şafîî'nin başlangıçta kelam ile ilgilendiği ancak sonrasında kelam ile uğraşan kişinin ayağının her an kayabileceği ve kötü bir akıbeta maruz kalabileceği gerekçesiyle kelamdan elini çektiği rivayet edilmektedir.¹³¹ Şafîî'nin, kelam ile uğraşan öğrencilerini gördüğünde verdiği tepki, bu rivayeti kuvvetlendirmektedir: "Benim kelam bilmediğimi mi sanıyorsunuz? Ben bu konuyla uğraştım, hatta bunda büyük bir mertebeye ulaştım. Ancak kelamın sonu yoktur. Öyle bir şey üzerinde münakaşa ediniz ki, yanılırsanız yanıldığınız desinler, küfre düştü demesinler."¹³²

¹¹⁹ Şafîî, a.g.e., s. 121.

¹²⁰ Bkz. Şafîî, a.g.e., s. 117-125.

¹²¹ Şuara, 26/192; Ra'd, 13/37; Şura, 42/7; Zuhruf, 43/1-3; Zümer, 39/28; Nahl, 16/103; Fussilet, 41/44.

¹²² Şafîî, a.g.e., s. 117, 120.

¹²³ A.g.e., s. 117.

¹²⁴ A.g.e., s. 118.

¹²⁵ Görüşünün ayrıntısı için bkz.: Kitabındaki ilgili bölüm.

¹²⁶ Şafîî, a.g.e., s. 118.

¹²⁷ Aybakan, s. 231.

¹²⁸ Lebîd b. Rebîa: Cahiliye Devri'nde de yaşamış, hicri 9 yılında Müslüman olmuş, 41 yılında, Kûfe'de vefat eden Arapların en büyük şairi. Geniş bilgi için bkz.: Süleyman Tülücü, "Lebîd b. Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 27, s. 121-122.

¹²⁹ Dağcı, s. 92.

¹³⁰ Ebu Zehra, s. 547-548.

¹³¹ Aybakan, s. 227.

¹³² Ebu Zehra, a.g.e., s. 547.

Şafîî, kelimâ tartışmaların dışında ve tepkili kalmıştır. Bağdat'ta, Halife Me'mun zamanında yaşanan "Halk'ul Kur'an" tartışmalarında kendini dışarıda bırakmış ve bu tarz tartışma yapanları eleştirmiştir. O, kelimâcılara karşı, Allah'ın emir ve yasaklarının uygulanması gerektiğini ve fakat Allah'ı konuşmanın gerekli olmadığını ve bir Müslümanın görevinin ancak emirleri uygulamak olduğunu savunurdu. Kelamcılara karşı o, ameli bir İslam'ı savunuyordu.¹³³

Şafîî, diğer kelimâ tartışmalar konusunda da bu alana girmekten kaçınmıştır. Kendisine kader ile ilgili bir soru sorulduğunda o "Allah hayrın da şerrin de yaratıcısıdır." cevabını vermiştir. Şafîî'nin kelama olan bu tepkisi, Bağdat'ta Mutezili halife tarafından hoş karşılanmamış ve Şafîî, Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹³⁴

ESERLERİ

Şafîî, 54 yıllık hayatında birçok eser yazmış ve öğrencilerine dikte ettirerek yazdırmıştır. Şafîî'ye hasredilen yüzden fazla eser bulunmaktadır. Fakat bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır.¹³⁵

Eserlerinin çoğunu, *cedîd* dönemini yaşadığı Mısır'da yazmıştır.¹³⁶ Ayrıca Mısır'da bazı eserlerini ikinci defa yazmıştır. *er-Risâle* bunun en önemli örneğidir.¹³⁷

Şafîî'nin birçok eseri olmakla birlikte usulünün yer aldığı *er-Risâle* ve *Cedîd* dönemi fıkıhının en ayrıntılı şekilde yer aldığı *el-Umm*¹³⁸, ön plana çıkmaktadır.

er-Risale: Şafîî'nin fıkıh usulüne dair bilgiler ihtiva etmektedir ve Şafîî'nin günümüze ulaşan ilk eseridir.¹³⁹ Öncelikle Bağdat'ta yazılmıştır ancak bu nüsha günümüze ulaşmamış-

tır. Mısır'a geldikten sonra Şafîî, eseri tekrar ele almış ve yeniden yazmıştır.¹⁴⁰ Bölümlerinde Malik'ten hadis rivayet ettiğinden anlaşıldığına göre *Kavl-i Kadîm*'den etkilenme devam etmiştir. Ancak bu etkilenmenin derecesi tam olarak bilinmemektedir.

er-Risâle, genel anlamda teknik kavramlar içermektedir. Eserde Şafîî mesele ile ilgili ayetleri açıkladıktan sonra ayetlerin durumunu (genel, özel, zahir vs.) açıklar. Hadisler ve haberleri açıkladıktan sonra görüşünü söyler.¹⁴¹

el-Umm: *Mezheb-i Cedîd*'in en ayrıntılı külliyatı *el-Umm*'dur. Şafîî bu eserde furû-i fıkıh'a dair görüşlerini yazmıştır. Ancak eserde usule dair yazılarda mevcuttur. Usul ile ilgili, "İbtâlû'l-İstihsân", "İhtilâfu'l-Hadis", "Cimâu'l-İlm" bunlardandır.¹⁴²

Eser birçok konuyu ihtiva etmektedir. Bu konular şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Fer'i konular.
2. Usulle ilgili olanlar.
3. Mukayeseli fıkıh.
4. Ahkâm ayetleri.
5. Ahkâm hadisleri ve getirdikleri hükümler.¹⁴³

el-Umm'un günümüze ulaşan iki farklı rivayeti bulunmaktadır. Bu iki rivayet Za'ferânî ve Rebi' b. Süleyman tarafından yapılmıştır.¹⁴⁴ İki rivayet arasında ufak farklılıklar bulunmaktadır.¹⁴⁵

Eserde Şafîî, öncelikle mesele ile ayetleri yazar. Ardından ayetlerin delil olmasıyla ilgili hususları belirtir. Sonrasında konuyla ilgili hadis veya haber varsa bunları zikreder. Zikrettiği hadislerin derecelerini belirtir. Son olarak

¹³³ Aybakan, s. 227.

¹³⁴ Aybakan, s. 227. Şafîî'nin Bağdat dönemi için bkz.: Yukarıda "Hayatı/f. Mısır'a Gidişi" bölümü.

¹³⁵ Dağcı, s. 94.

¹³⁶ Şafîî, a.g.e., s. 17.

¹³⁷ Dağcı, s. 94.

¹³⁸ Şafîî, a.g.e., s. 17; Aybakan, s. 230; Dağcı, s. 96.

¹³⁹ Aybakan, s. 230; Dağcı, s. 99.

¹⁴⁰ Murteza Bedir, "er-Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 117.

¹⁴¹ *er-Risâle* ile ilgili geniş inceleme için bkz.: Murteza Bedir, a.g.m., s. 117-119.

¹⁴² Dağcı, s. 96.

¹⁴³ Şafîî, a.g.e., s. 27.

¹⁴⁴ Prof. Dr. Zeki Mübarek'in *İslam Tarihinde En Kötü Yanlış* adlı eserinde rivayet edildiğine göre *el-Umm* kitabı, Şafîî'nin telifinden değildir. Bu eser Rebi'nin derlemesidir. Diğer iddialar ve rivayetler için bkz.: Şafîî, a.g.e., s. 21-23.

¹⁴⁵ Aybakan, s. 230.

da meselenin fıkhi yönünü ele alır ve hüküm çıkarır.¹⁴⁶

el-Umm'un İslam tarihi açısından da önemi vardır. Şafii meseleleri ele alırken öncelikle muhalefet ettiği âlimlerin görüşlerini ve delillerini açıklar. Bütün bunlardan sonra da kendi görüşünü ve delillerini açıklar. Bu yüzden eser, Şafii dönemi âlimlerinin görüşlerini anlamak açısından da önemlidir.¹⁴⁷

el-Umm eserinin günümüzde altı el yazması nüshası vardır. Bu nüshalar Türkiye (İstanbul), Arabistan (Mekke ve Medine), İrlanda ve Suriye (Şam)'de bulunmaktadır.¹⁴⁸

Şafii'nin diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *el-İmla*, *er-Red 'ala Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, *Siyerü'l-Evzâ'i*, *İhtilâfü'l-Irakıyyeyn*, *İhtilâfü Mâlik ve's-Şâfi'i*, *İhtilâfü'l-Hadîs*, *İbtâlû'l-İstihsân*, *Ahkâmü'l-Kur'ân*.¹⁴⁹

Bunun dışında Şafii'ye nispet edilen eserler de bulunmaktadır. Bu eserleri Şafii'nin yazıp yazmadığı bilinmemektedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Divânü's-Şâfi'i*, *el-Müsned*, *er-Red 'alâ İbn 'Uleyye*.¹⁵⁰

USULÜ

İslam Hukuku'nun gelişimi usûl ve furû olmak üzere iki ayak üzerinde gelişmiştir. Furû ile ilgili hükümlerin sağlaması yapılırken bunun dayanakları usûl ile yapılır. Yani, furû, usûl üzerine inşa edilmiştir ve usûle bağlıdır. Usûl, fer'i hükümlerin istinbat edildiği bir kaynaklar silsilesidir.¹⁵¹

—Yukarıda da açıkladığımız gibi— İmam Şafii, hiç şüphesiz İslam hukukçularının ilki değildir.¹⁵² Ancak Şafii, —Hamidullah'a göre— “büyüklerin sonuncusu”dur. Şafii'nin doğumundan otuz sene önce Kûfe'de şehit olan

İmam Zeyd b. Ali'nin eseri olan ve İslam Hukuku'nun bütün konularını kapsayan *el-Mecmu' fi'l-Fikh* ve Şafii'nin Bağdat'taki hocası olan Muhammed eş-Şeybanî'nin *el-Asl* adlı eseri Şafii'den önceki çalışmaları gösteren büyük delillerdir.¹⁵³

Şafii'yi Fıkıh ilminde ve İslam hukuk tarihinde öne çıkaran ise günümüze ulaşan ilk müdevven eserin ona ait olması ve fıkıh ilmini sistematize etmiş olmasıdır.¹⁵⁴ Şafii'den önce rivayet edilen yukarıda ki iki eser iki kaynağa dayanır. Bu kaynaklardan birincisi Kur'an ve Hadis, ikinci kaynak ise akıldır.¹⁵⁵

İmam Şafii'nin fıkıh usulünü büyük ölçüde yansıtan eser Bağdat'ta yazdığı ve Mısır'da gözden geçirip yenilediği eseri *er-Risâle*'dir. Bunun yanında Şafii'ye ait olan *er-Red'alâ Muhammed b. El-Hasan*, *İhtilâfü Mâlik ve's-Şâfi'i*, *İhtilâfü'l-Hadîs* ve *İbtâlû'l-İstihsân*¹⁵⁶ gibi eserleri fıkıh usulünü anlamak için başvurulması gereken eserlerdir.¹⁵⁷

Şafii'nin eserlerinde usûl ve furû'nun iç içe girdiği görülmektedir. Bunun sebebi ise bir bahsi ele alırken örneklerden yola çıkarak açıklaması olarak gösterilebilir. Ona göre dinî bir hüküm ancak dinî bilgi sağlayan kaynağa dayandırılabilir. Ayrıca dinî bilgi sağlayan herhangi bir asıl hakkında “niçin” ve “nasıl” soruları sorulamaz.¹⁵⁸

er-Risâle eserinin beyanlar kısmında Şafii, hiç kimsenin, bir konu hakkında “helaldir” veya “haramdır” deme yetkisinin olmadığını belirtir. Kişi böyle bir şeyi ancak bir ilme dayanarak yapabilir. Bu dayanak ise *Kitap*, *Sünnet*, *İcma* ve *Kiyastır*.¹⁵⁹ Bunun dışındaki kaynaklara ise eleştirel yaklaşır. Şafii'nin, kendisinden sonra gelecek olan müçtehitlere yol göstermek ve onların hata yapmasını engellemek

¹⁴⁶ Şafii, a.g.e., s. 27-28.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 28.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 43-48.

¹⁴⁹ Aybakan, s. 230.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 231.

¹⁵¹ Dağcı, s. 97-98.

¹⁵² Şafii'den önce İslam dünyasında yaşanan hukuki çalışmalar için bkz.: Yukarıda “Şafii'nin Yetiştirdiği Ortam” bölümü.

¹⁵³ Hamidullah, s. 200.

¹⁵⁴ Dağcı, s. 97-100.

¹⁵⁵ Hamidullah, s. 200.

¹⁵⁶ Metin için bkz.: Muhammed b. İdris eş-Şafii, “İstihsânın İptali”, Çev.: Osman Şahin, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, 2003, s. 389-414

¹⁵⁷ Aybakan, s. 227.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 227; Dağcı, s. 101.

¹⁵⁹ Şafii, a.g.e., s. 114; Dağcı, s. 100-101; Aybakan, s. 227-229.

maksadıyla böyle bir sistemleştirme yoluna gittiği söylenebilir. Ayrıca böyle bir sistem çalışmasının, Şafîî'nin, İslam Hukuku'nda yapılan tartışmalardan sonra gelmesi ve kendisinden önce yapılan tartışmalara hâkim olması sebebiyle olduğu açıktır.¹⁶⁰

Şafîî'nin en meşhur usul kitabı *er-Risâle*'de ele aldığı önemli konular ile ilgili şunlar söylenebilir:

- İslam Hukuku, kaynağını ilâhî vahiyden almaktadır.
- Hz. Peygamber'in Sünneti, hukuki bağlayıcılık açısından Kur'an'dan farksızdır.
- Kur'an ve Sünnet arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir.
- Sünnet, Kur'an-ı Kerim'in yorumu ve izahı durumundadır.
- Açık olan nassların hükümleri tartışmaya konu yapılamaz ancak bunun dışındakiler tartışmaya konu edilebilir.
- Kıyas ile icma, vahiy ile temellendirildiği için hüccet olarak alınabilir.¹⁶¹

a. Kitap ve Sünnet

Şafîî'nin usul ile ilgili görüşlerinin yer aldığı eser *er-Risâle*, öncelikle Kur'an'ın beyanını tahlil ile başlar. "Beyanın Mahiyeti" başlığını taşıyan bu bölümde Kur'an'ın bazı ifadelerinin direk kitabın lafzından net bir şekilde anlaşılabilirdiğini (mesela, temettü haccında, hac günlerinde 3 ve memlekete dönünce 7 gün olmak üzere toplam on gün oruç tutmak gerektiği), bazı ifadelerininse Kur'an'da genel olarak ifade edildiğini ve bunun ayrıntısının Peygamber tarafından açıklandığını (mesela, namazın sayısı, vakitleri, sünnetleri gibi) belirtir. Ardından Sünnet'in konumuna kısaca değinen Şafîî, beyanlarla ilgili birkaç husus daha ifade ederek bölümü bitirir.¹⁶²

Beyanların mahiyetini izah ettikten sonra Şafîî, Kur'an'ın Arapça oluşunun faziletlerinden

bahseder.¹⁶³ Allah'ın Kur'an'da, kitabı Arapça indirdiğini¹⁶⁴ ve bu yüzden Kur'an'da başka dilde bir kelimenin bulunmadığını¹⁶⁵ söyledikten sonra bunu destekleyecek ayetleri¹⁶⁶ sıralar. Bu konunun ayrıntısına yukarıda girdik.¹⁶⁷ O yüzden fıkıh ile ilgili bu konuyu uzatmıyoruz.

Kur'an'ın Arapça olması ile ilgili görüşünü açıkladıktan sonra Şafîî, *hâss*, *âmm*, *zâhir* hükümleri üzerinde durur.¹⁶⁸ Kur'an'da genel lafızlı ayetlerin özel manada olduğunu¹⁶⁹, bazı ayetlerin Sünnet ile özel olduğunu¹⁷⁰ ve bazı ayetlerin de zahire değil batına işaret ettiğini¹⁷¹ bu bölümde izah eder.

Şafîî, Kitap ile ilgili görüşlerini sıraladıktan sonra Sünnet'in konumunu açıklar.¹⁷² Bunun için öncelikle Peygamber'in konumunu tespit eder. Ona göre Allah, Kur'an'da Peygamber'e uymayı farz kılmıştır ve ona karşı gelmeyi yasaklamıştır.¹⁷³ Çünkü Peygamber'in özel bir konumu vardır.¹⁷⁴ Bu yüzden Peygamber'in Sünneti ister Kur'an'da farz kılınmış olsun, ister olmasın Kitap hükmünden farklı değildir.¹⁷⁵ Her hâlükârda bağlayıcıdır. Bu yüzden hiçbir Müslümanın Sünnet ile ilgili seçme hakkı söz konusu değildir.¹⁷⁶

Tüm bunların yanında Peygamber, emirleri ve yasakları tebliğ etmek ve onları en iyi yaşamakla mükellefti. Bu şekilde yükümlülüğü olan Peygamber'in dinî eksik veya yanlış tebliğ edeceği düşünülemediğine ve en ufak hatalarının bile Allah tarafından düzeltildiğine

¹⁶³ A.g.e., s. 117-123.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 117.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 117.

¹⁶⁶ Zuhruf, 43/1-3; Nahl, 16/103; Fussilet, 41/44.

¹⁶⁷ Bkz.: Yukarıda "Görüşleri/a. Dil ile İlgili Görüşleri" bölümü.

¹⁶⁸ Şafîî, a.g.e., s. 125-138.

¹⁶⁹ A.g.e., s. 125-129.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 135.

¹⁷¹ A.g.e., s. 133.

¹⁷² Dağcı, s. 101.

¹⁷³ Ahzab, 33/36; Nisa, 4/59, 69, 80; Enfal, 8/20; Fetih, 48/20. Şafîî, a.g.e., s. 139.

¹⁷⁴ "Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmanın (...)" (Nur, 24/63) Dağcı, s. 102.

¹⁷⁵ Şafîî, a.g.e., s. 149.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 147.

¹⁶⁰ Hamidullah, s. 201; Dağcı, s. 97.

¹⁶¹ Dağcı, s. 115.

¹⁶² Şafîî, a.g.e., s. 105-116; Dağcı, s. 101.

göre Peygamber'in koyduğu bir hüküm Kur'an hükmü gibidir.¹⁷⁷

Ayrıca Şafî'ye göre Peygamber'e hikmette verilmiştir. Hikmetin tanımı Şafî, "Hikmetten kasıt, ancak Resulullah'ın Sünneti ve Allah'ın, Resul'e itaati farz kılmasıdır." şeklinde yapmaktadır.¹⁷⁸ Allah kitabında hikmeti zikretmiştir. Bu da Peygamber'e itaatin farz kılınmasının başka bir göstergesidir.

Şafî, sünneti üç kısma ayırır. Ona göre Sünnet'in kısımları şu şekildedir:

1. Kur'an'da açıkça bildirilen bir hüküm Peygamber tarafından da bildirilmiştir (*et-Teşebbühü'd-dilâl*¹⁷⁹).
2. Kur'an'da mücmel olarak bildirilen bir hüküm Peygamber tarafından Allah'ın muradına uygun olarak açıklamıştır (*et-Tefsîr ve'l-Beyân*¹⁸⁰).
3. Kur'an'da hüküm bulunmayan konular Peygamber'in Sünneti ile açıklanmıştır (*el-infirâd bi't-Teşrî*¹⁸¹).¹⁸²

Nasih - Mensuh

Şafî'nin, Kitap ve Sünnet ile ilgili bir başka bahsi *nâsîh* ve *mensuh* ile alakalıdır.¹⁸³ Bu iki terim nesh kökünden gelmektedir. Nesh ise sözlük manası olarak "*ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek*" anlamındadır. Terim anlamı olarak kullanıldığında ise, şerî hükmün bir başka delil veya hükümle kaldırılmasını ifade eder. Bu durumda önceki hükme *mensuh*, hükmü kaldıran yeni hükme de *nâsîh* denir.¹⁸⁴

Bahse bu yönde bir soru ile başlayan Şafî, Kitap'ta bazı farzların kesin bir şekilde sabit kılındığını, bazılarının ise nesh edildiğini söy-

ler. Onun bu yöndeki delili ise Kur'an'da geçen "*Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır ve onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.*"¹⁸⁵ ayetidir.¹⁸⁶

Nasih ve mensuhu kabul etmesine rağmen, Şafî, bu alanda temkinli hareket etmeye özen gösterir. Bahsin daha başında bir yanlış anlamaya yol açmamak için, bu konuda ki net görüşünü ortaya koyar. Bir hadis asla bir ayeti nesh edemez. Kitap'taki bir hüküm ancak Kitap ile nesh edilebilir.¹⁸⁷ Onun şu ifadeleri nesh konusundaki görüşünü özetler niteliktedir: "Allah, insanlara, Kitap'ın bir hükmünü ancak Kitap'la nesh ettiğini, Sünnet'in Kitap'ı nesh edemeyeceğini, onun nass bulunan konularda Kitap'a tabi olduğunu ve Allah'ın mücmel olarak indirdiği şeylerin manalarını açıkladığını beyan buyurmuştur."¹⁸⁸

Şafî bu görüşünün delili ise Yunus Suresi'nin 15. ayetidir: "*Onlara ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: 'Ya bundan başka bir Kur'an ayeti getir veya bunu değiştir!' dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak bir şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım.*" Allah, Peygamber'e bir Kur'an hükmünü nesh etme yetkisi vermemiştir. Allah, farz kılan olduğu gibi, koyduğu farzları dilediği gibi kaldırmıştır.¹⁸⁹

Şafî her ne kadar temkinli yaklaşırsa ve konuyu tedbirli ele alsada bu alanda kendisinden sonra gelen usulcülerin yanlış anlamalarına ve yorumlamalarına neden olmuştur. Şafî, Kur'an ve Sünneti okunan ve okunmayan vahiy (*vahy-i metlûv* ve *vahy-i gayr-i metlûv*) esasına dayandırır.¹⁹⁰ Bu anlayış sonucu olarak Şafî sonrası usulcülerden bazıları Allah'ın biz-zat Peygamberine ilettiği sözlerin de Kur'an

¹⁷⁷ Dağcı, s. 103-104.

¹⁷⁸ Şafî, a.g.e., s. 141.

¹⁷⁹ Dağcı, s. 112.

¹⁸⁰ A.g.e., s. 112.

¹⁸¹ A.g.e., s. 112.

¹⁸² Şafî, a.g.e., s. 148.

¹⁸³ A.g.e., s. 151-157.

¹⁸⁴ Abdurrahman Çetin, "Nesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 32, 2006, s. 579. Nesh ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Abdurrahman Çetin vd., s. 579-586.

¹⁸⁵ Bakara, 2/106.

¹⁸⁶ Şafî, a.g.e., s. 151, 152.

¹⁸⁷ Dağcı, s. 104; Ebu Zehra, a.g.e., s. 552

¹⁸⁸ Şafî, a.g.e., s. 151.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 151-152.

¹⁹⁰ Muhammed b. İdrîs eş-Şafî, "*İstihâsânın İptali*", Çev.: Osman Şahin, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, 2003, s. 402.

gibi olduğunu ve bu yüzden Kur'an ve Sünnet'in birbirini nesh edebileceği anlayışına yönelmişlerdir.¹⁹¹

Sünnet, ayeti nesh edemez. Ayet ile konuşmuş bir hüküm ancak başka bir ayet ile nesh edilebilir. Sünnet ancak sünneti nesh edebilir. Sünnet'te açıklandığında —ayetten başka— bir söze denk olamaz. Bu yüzden Sünnet'in herhangi bir sözle nesh edilebilmesi mümkün değildir.¹⁹²

Şafîî, nasih ve mensuh bahsini, görüşlerini dayandırdığı delillerle ilgili örnek vererek bitirir.¹⁹³

Nasih ve mensuh bahsinin ardından kitap ve sünnet ile ilgili irdelediği diğer bir konu ahad haberler (haber-i vâhid)dir.

Haber-i Vâhid

İmam Şafîî, *er-Risâle*'deki bahse haber-i vâhid'in tanımını yaparak başlar. Ona göre haber-i vâhid "Hz. Peygamber'e ulaşacak şekilde yahut bir ravide nihayet bulacak şekilde tek kişinin tek kişiden rivayet ettiği hadistir."¹⁹⁴

Şafîî, ahad haberlerin kabulünü birtakım şartlara bağlar. Bu şartlar sağlandığı takdirde haber-i vâhidi, kıyasa tercih eder.¹⁹⁵ Ona göre haber-i vâhid rivayet edecek kimse:

- Dininde güvenilir olmalıdır,
- Hadis rivayetinde doğru olarak tanınmış olmalıdır,
- Rivayet ettiğini iyice kavramış olmalıdır,
- Lafız bakımından hadisin anlamını değiştirecek hususları iyi bilmeli veya hadisi harfi harfine rivayet etmelidir. Bu yüzden hadisi rivayet ediyorsa bunu hıfz etmeli, yazılı metinden rivayet ediyorsa rivayet ettiği kitaba sahip olmalıdır,
- Son olarak, manayı rivayet etmemelidir. Çünkü manayı rivayet ettiğinde hadisleri

¹⁹¹ Dağcı, s. 104-105.

¹⁹² Şafîî, a.g.e., s. 152, 153.

¹⁹³ Ayrıca bkz.: Şafîî, a.g.e., s. 221-245.

¹⁹⁴ Şafîî, a.g.e., s. 277.

¹⁹⁵ Dağcı, s. 105.

saptıracak hususları bilemeyeceğinden helali harama veya haramı helale çevirebilir.¹⁹⁶

Şafîî, haber-i vâhidin delil oluşunun dayanağını bir hadis ile yapar. Şafîî'nin Süfyan b. Uyeyne, Abdülmelik b. Umeyr'den, Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ud ve babası yoluyla Resûlullah'tan rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber "Allah, benim sözümü işitip ezberleyen ve onu iyice aklında tutup rivayet eden bir kulun yüzünü nurlandırırım. Bir bilgiyi nakleden bazı kişiler bilgin olmayabilir. Bir bilgiye sahip olan bazı kişiler de onu, kendilerinden daha bilgin olan kimselere nakledebilir. Üç şey vardır ki Müslümanın kalbi onlara karşı hıyanet etmez. Onlar da Allah için amelde ihlâs, Müslümanlara nasihat ve Müslümanların cemaatından ayrılmamaktır; çünkü İslam'ın çağırısı, onları her taraflarından kuşatır." demiştir.¹⁹⁷ Hadisten de anlaşılacağı gibi, Hz. Peygamber, kendisinden bir söz işitenlere o sözün ezberleme ve rivayet etme görevi vermiştir.¹⁹⁸

Son olarak Şafîî, ahad haberlerle ilgili görüşlerini dayandırdığı örnekleri açıklayarak bu bölüme de son verir.¹⁹⁹

Mürsel Haber

Ahad haber dışında Şafîî, mürsel haberlerin kabulünü de belirli şartlara bağlamıştır. Bu şartlar sağlandığında mürsel haberi kıyasa tercih eder. Mürsel haber, tabîin döneminden bir ravinin, kendisiyle Peygamber arasındaki sahabeyle söylemeden naklettiği hadistir.²⁰⁰

Şafîî'nin mürsel haberin kabulü için belirttiği şartlara göre mürsel hadis:

- Bir sahabe kavli ile desteklenmesi,
- Sahabe olmayan âlimlerin kavli ile desteklenmesi,
- Mürsel haberlerin başka mürsel veya muttasıl haberle mutabakat arz etmesi gerekir.²⁰¹

¹⁹⁶ Şafîî, a.g.e., s. 277; Dağcı, s. 105.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 289.

¹⁹⁸ A.g.e., s. 289-290; Ebu Zehra, a.g.e., s. 554.

¹⁹⁹ Şafîî'nin Haber-i Vâhid ile ilgili ayrıntılı görüşü için bkz.: Şafîî, a.g.e., s. 277-318.

²⁰⁰ Salahattin Polat, "Mürsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s. 52.

²⁰¹ Dağcı, s. 108.

Kitap ve Sünnet'le ilgili son olarak şunlar söylenebilir. Şafii, Sünnet'e çok önem vermektedir. Bu yüzden kendisinden sonra gelen âlimler ona *Nâsiru's-Sünne* (Sünneti zafere eriştiren) unvanını vermişlerdir.²⁰²

Şafii'nin ilim aldığı ve yeni ekollerle tanıştığı Bağdat'ta, Şafii gelene kadar Hadis ekolünün Hanefilerle tartışma yapmaktan aciz olduğu rivayet edilir. Şafii'nin öğrencisi Za'ferânî ise "*Hadis ehli uykudaydı, Şafii onları uyandırdı.*" diyerek Şafii'ye kadar olan ve ondan sonra gelişen durumu özetlemektedir.²⁰³

b. İcmâ'

Lügat anlamı olarak "*birleştirmek, derleyip toplamak, bir konuda fikir birliği etmek*" anlamlarına gelen *icmâ'*, dinî literatürde terim anlamı olarak ümmetin, Peygamber'in vefatından sonraki bir zamanda dinî bir mesele üzerinde ittifak etmeleri, fikir birliğine varmalarıdır.²⁰⁴

Şafii, usul kitabında icmâ'dan bahsederken bir hadis rivayet eder. Bu hadis, icmâ' hakkında görüşlerinin bir özeti mahiyetindedir. Ömer b. el-Hattab'dan rivayetle Hz. Peygamber "Sahabilerime, sonra onların ardından gelenlere, sonra onların ardından gelenlere saygı gösterin. (...) Kim cennetin ortasında olmaktan hoşnutluk duyarsa, cemaatten ayrılmasın; (...)." ²⁰⁵

Rivayet ettiği hadisten de anlaşılacağı gibi Şafii, icmâ'lardan öncelikle Sahabelerin icmâ'ını kabul etmektedir.²⁰⁶ Ayrıca ona göre, icmâ', bilinmesi zorunlu olan alanlarda olmak zorundadır.²⁰⁷

Bunun dışında, Şafii'ye göre bir bölgenin icmâ'ı, bütün ümmetin icmâ'ı olarak kabul edilemez. Bu yüzden Şafii, Medinelilerin ic-

mâ'ını kabul etmez.²⁰⁸ Bu halkın icmâ'ının sadece kendilerini ilgilendirdiğini, Medinelilerden bazılarının dahi buna itiraz ettiğini söyler.²⁰⁹

c. Kıyas

Şafii'nin *er-Risâle*'de ele aldığı son kaynak kıyastır. Muhtelif kıyas bölümünde²¹⁰ Şafii, kıyasın tanımını vererek bahsi açar. Ona göre kıyas "*Müslümanın karşılaştığı her olayın kesin bir hükmü vardır ya da hakka götürmek için onda yol göstericilik bulunmaktadır. Eğer belli bir hükmü varsa, Müslümanın ona uyması gerekir. Ama belli bir hüküm yoksa içtihat yoluyla hükme ulaştırılacak yol izlenir. Bu da kıyastır.*"²¹¹

Tanımdan da anlaşılacağı gibi Şafii, içtihat ile kıyası bir anlamda kullanmıştır. Zaten tanım yapmadan önce kıyas ve içtihadın bir anlama gelen iki isim olduğunu belirtir.²¹²

Şafii'ye göre kıyasa, nass hükmü bulunmadığı durumlarda başvurulur ancak kıyas nass'dan bağımsız değildir.²¹³ Ona göre kıyas iki türdür. Bunlardan birinci tür kıyasta ferî konu, aslın manasındadır²¹⁴, yani Kitap ve Sünnet'te yer alan bir asıl ile aynı illeti taşır.²¹⁵ Bu durumda kıyas farklılık göstermez.²¹⁶ İkinci tür kıyasta ise bir konu birden fazla asla benzer. Bu durumda ise ele alınan olay, daha çok benzerlik gösteren ve elverişli olana kıyas edilir.²¹⁷

Kıyas yapacak kişinin belirli bir ehliyete sahip olması gerekir. Şafii bu ehliyetin ne olduğunu ve kıyas yapacak kişide aranacak şartları açıklar. Genel olarak incelediğimizde, kıyas

²⁰² A.g.e., s. 105.

²⁰³ A.g.e., s. 105.

²⁰⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 21, 2000, s. 417.

²⁰⁵ Şafii, a.g.e., s. 320.

²⁰⁶ Dağcı, s. 113.

²⁰⁷ A.g.e., s. 113.

²⁰⁸ A.g.e., s. 113.

²⁰⁹ Ebu Zehra, a.g.e., s. 556.

²¹⁰ Şafii, a.g.e., s. 323-328; kıyas için ayrılmış bölüm dışında Şafii, eserin birçok yerinde kıyastan bahseder.

²¹¹ Şafii, a.g.e., s. 323.

²¹² A.g.e., s. 323.

²¹³ Dağcı, s. 114.

²¹⁴ Şafii, a.g.e., s. 324.

²¹⁵ Soner Duman, "Şafii'nin Hukuk Metodolojisinde Kıyas Kavramının Anlam ve Kapsamı", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 42, Kış 2010, s. 153.

²¹⁶ Şafii, a.g.e., s. 324; Duman, s. 153.

²¹⁷ Şafii, a.g.e., s. 324; Duman, s. 153.

yapacak kişi için çok sıkı şartlar belirlediğini görürüz. Şafîî'ye göre kıyas yapacak olan kişi:

- Kıyas için gerekli şartlara tam olarak sahip olmalıdır. Bu şartlar ise, Kitap'ın hükümlerini, farzını, edebi yönünü, nasihini ve men-suhunu, genelini [âmm], özelini [hâss] ve irşad yöntemini bilmekle sağlanır.
- Kendisinden önce geçmiş olan sünneti, selefın görüşlerini, icmaları, ihtilafları bil-meli ve Arap diline hâkim olmalıdır.
- Akli sağlam olmalı, benzer şeyler arasın-daki farkları ayırt edebilmeli ve fetva ver-medede aceleci olmamalıdır.
- Kendisine muhalefet eden kişileri dinle-mekten çekinmemelidir. Çünkü onları din-lediğinde gaflete düşmekten kurtulur ve doğruyu daha iyi tespit eder.
- İnsafılı kişiliğe sahip olmalıdır. Çünkü kıyas yaparken bütün gayretini harcamalı ve ulaştığı görüşün terk ettiği görüşten daha üstün olduğuna inanması için insaf önemlidir.
- Akli tam olmalı ve bahsedilen konuya vakıf olmalıdır. Mesela akli başında bir fakihin, çarşı hakkında bilgi sahibi olmadan, para-nın değeri ile ilgili fikir beyan etmesi caiz değildir.
- Söylenenleri ezberleyerek değil, hakkıyla bilmeli. Çünkü ezberleyerek mananın aslını tam olarak kavrayamaz. Bu yüzden Arap dilini çok iyi bilerek ezber yapmadan kıyas etmelidir.²¹⁸

Ehliyet konusunu açıkladıktan sonra Şafîî, kıyasın nasıl yapılacağını izah eder. Kıyas için öncelikle Allah'ın Kitabı'na kıyas yapılır. Eğer kıyas yapma imkânı yoksa Sünnet'e ve buraya da kıyas yapma imkânı olmazsa önceki fakih-lerin geneli tarafından benimsenen ve muhali-fi olmayan görüşe kıyas yapılır.²¹⁹

d. Diğer İctihadi Deliller

Yukarıda zikredilen kaynaklar dışında, Şa-fîî'nin usulü ile ilgili söylenmesi gereken en önemli şey, onun *istihsana* karşı olan tavrıdır.

²¹⁸ Şafîî, a.g.e., s. 339-340; Duman, s. 152; Şâfiî, a.g.m. s. 408.

²¹⁹ Şafîî, a.g.e., s. 340; Duman, s. 151; Dağcı, s. 114.

İstihsan, sözlük anlamı olarak "bir şeyi güzel bulmak, güzel saymak, güzel olduğuna inan-mak" anlamlarına gelir.²²⁰ Daha geniş anlamın-da ise istihsan dört şekilde tarif edilmiştir:

1. Kıyası terk edip, insanlar için en uygun olanını almak,
2. Kişinin ve toplumun maruz kaldığı olumsuz durumlar karşısında kolaylığı tercih etmek,
3. Genişliğe göre hareket etmek ve kolaylığı tercih etmek,
4. Müsamaha ve ruhsat esasına göre hareket etmek.²²¹

İstihsan, Hanefiler, Malikiler, Hanbeler ve Zeydilerin içinde bulunduğu topluluğa göre şeri delillerden birisidir. Buna karşılık başta İmam Şafîî ve onun mezhebine bağlı olanlar ve İmamiyye ekolüne göre ise istihsan şeri bir delil değildir.²²²

Şafîî, *er-Risâle*'nin muhtelif bir bölümünde istihsandan bahseder. Ona göre istihsan nass-lar, icma ve kıyastan sayılmadığından vacip değildir ve bu yüzden buna göre fetva vermek de caiz değildir.²²³ Görüşünün özetini ise şu şekilde açıklar: "İstihsan, ancak zevke göre fetva vermektir. Haberleri [nassları] bilen ve onlara kıyas yapmaya akli eren kimse ancak istihsana göre fetva verebilir."²²⁴

Şafîî'nin istihsan ile ilgili eleştirileri şu şe-kildedir.

- Allah, Kur'an'da "*İnsan başıboş [südü] bırakıldığını mı sanıyor?*"²²⁵ demiştir. Tefsir-ciler ise, südü'nün başıboş olma, emre ve nehye muhatap olmayan kimse anlamına geldiği hususunda ittifak hâlinindedirler. Bu yüzden bir kişinin kendisini südü konumu-na koyup dilediğini söylemesi caiz değildir. Bunu yaparak Kur'an ve Sünnet'in ge-

²²⁰ Ali Pekcan, "Şafîî İstihsan Yapmış mıydı?", *Dinbilimle-ri Akademik Araştırma Dergisi III*, Sayı: 3, 2003, s. 145; Ali Bardakoğlu, "İstihsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 23, 2001, s. 339.

²²¹ Pekcan, s. 145; ayrıca geniş bilgi için bkz.: Bardakoğlu, a.g.m. ve Şafîî, a.g.m.

²²² Pekcan, s. 147; Bardakoğlu, s. 344 vd.

²²³ Şafîî, a.g.m., s. 399.

²²⁴ A.g.e., s. 338.

²²⁵ Kıyame, 75/36.

tirdiğine, kendisinden önce gelenlerin icmâ'ına aykırı gitmiş olur.²²⁶

- İtaat, ancak Allah ve Resulü'ne olabilir. Allah, Kur'an'da "Rasul size neyi emretmişse onu alın, size neyi yasaklarsa ondan sakının."²²⁷ buyurmuştur. Bu yüzden kişilerin nass'dan ayrılması caiz olamaz.²²⁸
- Allah, Peygamber'e "Rabbinden sana vahyedilene uy!"²²⁹ ve "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet!"²³⁰ buyurmuştur. Peygamber ise ashaba "Allah'ın size emir buyurduğu hiçbir şeyi bırakmaksızın onu size emrettim, size yasakladığı her şeyi ben de size yasakladım."²³¹ demiştir. Buradan anlaşılıyor ki Peygamber istihsan ile hükmetmemiştir. Eğer bir kimsenin istihsan ile hüküm vermesi caiz olsa idi bu kişi şüphesiz Peygamber olurdu.²³²
- İstihsanın belli bir ölçüsü ve kaidesi yoktur. Bu durum ise başıboşluğa sebep olur. Ancak kıyas böyle değildir. Kıyas belli bir kaideye dayanır.²³³

İstihsan'a karşı bu kadar net tavır sergileyen Şafîî, bazı durumlarda istihsan yapmak zorunda kalmıştır. Yaptığı bu istihsanı da belirtmiştir.²³⁴

SONUÇ

Sonuç olarak, İmam Şafîî, kendisinden sonra gelecek olan müçtehitlere yol göstermiştir. Koyduğu usul kuralları, mezhebi hâlen günümüzde devam etmektedir. 54 senelik hayatında onlarca eser yazan, yazdıran, ilim için bulunduğu bölgeyi karış karış gezen Şafîî, Fık-

hı sistemleştirmiş ve İslam Hukuku alanında çok büyük bir iş başarmıştır.

Kaynakça

- Aybakan, Bilal; "Şafîî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, 2010.
- Bardakoğlu, Ali; "İstihsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, 2001.
- Bedir, Murteza; "er-Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008.
- Coulson, Noel J.; "Muhammed b. İdrîs eş-Şafîî", Çev.: Abdurrahman Haçkallı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, 1998.
- Çetin, Abdurrahman; "Nesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, 2006.
- Dağcı, Şamil; "İmam Şafîî'nin Hayatı ve Fıkıh Usulü İlmindeki Yeri", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 32, sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1996.
- Dönmez, İbrahim Kâfi; "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000.
- Duman, Soner; "Şafîî'nin Hukuk Metodolojisinde Kıyas Kavramının Anlam ve Kapsamı", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 42, Kiş 2010.
- Ebü Zehra, Muhammed; *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Çev.: Abdülkadir Şener vd., Hisar Yayınları, t.y. İstanbul.
- Eş-Şafîî, Muhammed b. İdrîs; "İstihsânın İptali", Çev.: Osman Şahin, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, 2003.
- Hamidullah, Muhammed; "Şafîî'nin Hukuk İlmine Katkısı", Çev.: Menderes Gürkan, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2008.
- Pekcan, Ali; "Şafîî İstihsan Yapmış mıydı?", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi III*, Sayı: 3, 2003.
- Şafîî, İmam; *Divan: İmam Şafîî'nin Şiirleri*, Çev.: A. Ali Ural, Şûle Yayınları, İstanbul, 2006.
- ; *El-Umm: Şafîî Fikhî Külliyyatı*, Çev.: Musa Özdemir, Buruc Yayınları, İstanbul, 2011.

²²⁶ Ebu Zehra, a.g.e., s. 563; Şafîî, a.g.m., s. 400; Pekcan, s. 158.

²²⁷ Maide, 5/6.

²²⁸ Şafîî, a.g.m., s. 401; Ebu Zehra, a.g.e., s. 563.

²²⁹ En'am, 6/106.

²³⁰ Maide, 5/49.

²³¹ Şafîî, a.g.m., s. 402.

²³² Ebu Zehra, a.g.e., s. 563; Şafîî, a.g.m., s. 400-402.

²³³ Ebu Zehra, a.g.e., s. 563; Şafîî, a.g.e., s. 338 vd.

²³⁴ Şafîî'nin ve kendisinden sonra gelen Şafîî âlimlerin yaptıkları istihsanla ilgili örnekler için bkz.: Pekcan, s. 166 vd.